

KÖNYVISMERTETÉSEK

A roma kisebbségi lét problematikája

Majtényi Balázs (szerk.): *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban.* Budapest, Lucidus Kiadó, 2003. 259 p.

A Lucidus Kiadó gondozásában megjelent könyv a romák politikai és emberi jogainak változását mutatja be tárgyilagosan és lényegre törően. A kérdésként megfogalmazott cím is jól érzékelteti a bizonytalanságot, tanácstalanságot a roma kisebbség jövőjét illetően. Szükséges lenne a gyors rendezés, mert a problémák megoldatlansága ezek halmozódását eredményezi. A könyv maga azért is aktuális, mert uniós csatlakozás kapcsán felvetődik az is, hogy a csatlakozás milyen következményekkel lesz a magyarországi kisebbségekre, és ezen belül is a legnagyobb lélekszámmal rendelkező hazai kisebbség, a cigányság helyzetére. A szerkesztő körültekintően járt el, mivel több tanulmánnyal több oldalról közelíti meg a témát. A cigányságot érintő szabályozás alapjainak bemutatása mellett kimerítő részletességgel tájékoztat minden felvetődő kérdésről, problémáról. Az újdonság az, hogy többféle megoldási lehetőséget mutat be.

A könyv tematikus felépítése is követi azt a szándékot, hogy a lehetséges legtöbb információt logikusan, a legmélyebb részletekig megismerje az olvasó. A Majtényi Balázs, Vizi Balázs, Simon Zoltán, Kovács András György, Császár Ivett, Halász Iván, Majtényi György által írt tanulmányok az általános nemzetközi szabályozás mellett kitérnek a közép-kelet-európai volt szocialista országokban jelenlévő roma kisebbségi politikákra, valamint a magyarországi megoldásra. A hazánkkal szomszédos, szintén nagyszámú cigány kisebbséggel bíró országok konkrét szabályozási módját, a roma kisebbség érvényesülését, társadalmi-politikai-szociális helyzetét bemutatva kiváló viszonyítási pontot kínálnak.

Bár a kötetben három tanulmány foglalkozik az Európában alkalmazott, kisebbségekre vonatkozó, és így a romákra is kiterjedő szabályozással, hasznos lett volna még konkrétan olyan uniós ország további bemutatása is, mely rendelkezik nagyobb számú roma kisebbséggel. Ez további lehetőséget teremtetett volna a magyarországi helyzet megítéléséhez. A továbbiakban az egyes tanulmányokról adok áttekintést.

Mit ér a nemzetközi szabályozás?

A nemzetközi szabályozást bemutató tanulmány – szerzője Majtényi Balázs – rámutat arra, hogy a korábban létező nemzetiségi problémák mellett – függetlenül attól, hogy Nyugat- vagy Kelet-Európát tekintjük –, újult erővel jelentkeznek újabb és újabb konfliktushelyzetek. A romák helyzete a többi kisebbséghez képest egyedi, mivel nincs anyaországuk, amely nemzetközi szinten felléphetne, amely képviselhetné érdekeiket. A szerző megemlíti, a kisebbségek, így a romák helyzetét súlyosbítja a napjainkban Európa-szerte tapasztalható erőszakos fellépés az etnikai kisebbségekkel szemben, illetve faji indíttatású támadásokról is egyre több hír érkezik. Itt azonban megjegyzendő, hogy nemcsak Európában, hanem világszerte érzékelhető ez a jelenség, valamint a feszültségforrások ilyen okból történő növekedése. A szerző szükségesnek tartja leszögezni, hogy alapvető változtatásokra van szükség. Ugyanakkor a változások igénye egy sor olyan kérdést vet fel, mint például azt, hogy nemzeti kisebbségként illetik-e meg bizonyos jogok a romákat, esetleg asszimilálódnak, vagy integrálatlan részei maradnak az európai társadalmaknak.

A tanulmányból megismerjük a kisebbségeket érintő nemzetközi szabályozás részét képező szervezeteket, illetve dokumentumokat, kronologikus rendben. A különböző nemzetközi dokumentumok nemzetiségek helyett általában etnikai, nyelvi, vallási vagy nemzeti kisebbségekről beszélnek, anélkül, hogy a nemzeti kisebbségek fogalmát meghatároznák. A szerző ezzel felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy így e dokumentumok megkerülik az állásfoglalást arra nézve, mi is vonatkozzon egy adott kisebbségre, valamint megtudjuk, hogy számos ország igyekezett azon, hogy a „nemzeti”, „nemzetiségi” kitéltet kihagyják a nemzetközi szabályozásból, mivel az nagyon közel áll a nemzet fogalmához. A szerző rámutat arra, hogy a népeket és nemzeteket a nemzetközi jog alapján megilleti az önrendelkezés joga és éppen ezért a nemzeti kisebbségek szerepeltetése helyett veszélytelenebbnek tűnt az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek megjelölés. A roma kisebbség esetében a nemzetközi szabályozás ennél még kevésbé egyértelmű.

A jogi dokumentumok ismertetésénél a szerző a kisebbségekre vonatkozó szabályok két típusát mutatja be: a kisebbségek megkülönböztetését tiltó nemzetközi dokumentumok és a védelmüket támogató nemzetközi okmányok. Ezáltal a tartalmi különbségek még szembetűnőbbek. A védelmüket támogató jogszabályok a „soft law” kategóriába tartoznak, vagyis nem rendelkeznek kötelező erővel. Megjegyzi, hogy egyes nemzeti jogrendszerek is előszeretettel alkalmaznak hasonló puha jogi megfogalmazásokat. A szerző ismerteti a kisebbségeket érintő közösségi jogi szabályozást is. Ezzel aktuálpolitikai érzékenységről tesz bizonyosságot, hiszen Magyarországnak, mint a csatlakozási szerződést aláíró országok egyikének, figyelemmel kell lennie az uniós iránymutatásra. Ezzel kapcsolatban rendkívül találó az a gondolat, miszerint, ha lehet is uniós kisebbségi politikáról beszélni, az inkább a csatlakozni szándékozó, illetve csatlakozó államokkal, mintsem a tagállamokkal szemben támaszt elvárásokat.

A világ vigyázó tekintete...

Az előző tanulmányhoz hasonlóan ez az írás is a kisebbségvédelem nemzetközi szabályozásával foglalkozik. A szerző, Vizi Balázs azokat a nemzetközi ellenőrző és monitoring intézményeket mutatja be, amelyek a nemzetközileg elfogadott kisebbségi jogok érvényre juttatásának legfontosabb eszközei. Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának intézménye, az ET Keretegyezmény végrehajtását ellenőrző mechanizmusa, valamint az ENSZ Kisebbségi Munkacsoportja bemutatásának fontosságát az indokolja, hogy ezek egyfajta „kommunikációs csatornaként” működnek. Vagyis ezen intézményeken és mechanizmusokon keresztül a kisebbségeknek lehetőségük van arra, hogy a nemzetközi közösség képviselőivel kapcsolatba lépjenek, illetve problémáik, az őket érintő ügyek a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi szervezetek, a nemzetközi közösség számára ismertté váljanak. A szerző szükségesnek tartja rámutatni, hogy bár ezen ellenőrző és megfigyelési mechanizmusok politikai súlyához nem férhet kétség, azonban ez csak egyes államok vonatkozásában jelenik meg, és a cselekvés is az egyes államok kompetenciájába tartozik. Ez vezet oda, hogy a nemzetközi összefogást igénylő problémák – így a romák helyzete – esetében lassabban és nehezebben történik az ezen mechanizmusok által kifejtett befolyás érvényesülése.

A kisebbségek autonómiája és a regisztráció

A kisebbségi kérdés számos országban Achilles-saroknak tekinthető kényes téma, főképpen Közép- és Kelet-Európa országaiban. Miért is van ez így? E tanulmányban Majtényi Balázs leírja, hogy ezen országok eltérően reagálnak valamely országuk területén élő kisebbség felmerülő autonómia törekvéseire, mint a nyugat-európai országok. A kisebbségek autonómia törekvése a történelem folyamán számos alkalommal megjelent a jogi és politikai gondolkodásban. A modern korban akkor beszélhetünk autonómiájuk megvalósulásáról, ha szervezeteik, amelyeket a tagok demokratikus úton választottak meg, az államtól közhatalmi jogosítványokat kapnak. Ez megvalósulhat területi és személyi autonómia révén. A területi autonómia akkor valósulhat meg, ha a nemzeti kisebbség egy területen többségben van, a személyi autonómia pedig akkor, ha a kisebbséghez tartozó állampolgárok szétszórtan élnek adott területen. Mivel mindkét eset jellemzője, hogy egyaránt találhatunk elméleti megalapozásokat, a szerző szükségesnek látja, hogy ezeket röviden ismertesse.

A területi autonómia esetében utal a nemzetközi jog azon alapelvére, mely szerint a népeket és nemzeteket megilleti az önrendelkezési jog. Éppen ezért a gondolatmenetet folytatva rámutat arra, hogy a kisebbségeket szintén megillettehné ezek alapján az önrendelkezési jog egy szűkített változata. A kisebbségeket megillető autonómia elméleti támogatói szerint az önrendelkezési jog lehet egyrészt külső önrendelkezési jog, amely szerint minden népnek joga van a saját államához, másrészt lehet belső önrendelkezési jog, mely bizonyos esetekben az autonómiához való jogot jelentheti. A szerző fontosnak tartja megjegyezni, hogy a kisebbséget az autonómiához való jog akkor illeti meg, ha ez nem sérti az adott állam szuverenitását, nem kívánja a határok megváltoztatását. A nemzetközi jog egy másik alapelve szerint minden állam területi épsége és politikai függetlensége sérthetetlen és minden állam szabadon választhatja meg politikai, társadalmi és kulturális rendszerét. A szerző számos, a területi autonómia megvalósulását mutató példát hoz fel. Dél-Tirolban például három nyelvi csoport területi autonómiája valósult meg, melynek következtében a tartomány közszolgálatában, köztestületekben, bírósági igazgatásban, illetve a kulturális és szociális célokra fordított költségvetési eszközök elosztásánál figyelembe veszik a számarányuknak megfelelő részvételt, illetve juttatást.

Magyarországon az autonómiának csak a személyi elvű modellje képzelhető el helyi szinten, területi elvvel ötvözve. A roma kisebbség területi elhelyezkedéséből adódóan ez lenne a lehetséges gyakorlati megoldás.

Mit is jelent a személyi elvű autonómia modell? Ennek lényege, hogy az egyes személyek szabad választását veszik figyelembe, elkülönítve egymástól területet és lakosságot. E formára sokan kételkedéssel tekintenek, a szerző azonban megjegyzi, hogy egy biztos előnye van ennek a formának, éspedig az, hogy az egyén választásától függ, hiszen autonóm módon dönthet. Kézenfekvő példaként az egyházak felépítését hozza fel és utal a 19. század magyar liberális gondolkodóinál is megjelent azon elképzelésre, miszerint a vallás szabad megválasztásához hasonlóan a valamely kisebbséghez tartozás megválasztása is az egyén döntésén múlik. Azonban szükségesnek látszik megjegyezni, hogy a 19. századi történelmi körülmények között felvetődött gondolat az akkori nemzetiségek száma és helyzete miatt nem vetíthető ki a napjainkban megoldandó nemzetiségi kérdésre.

Nagyon fontos az a gondolatmenet, amelyet a szerző az egyesülési jog kapcsán fejteget. Eszerint a nemzetiségüket szabadon megválasztó állampolgároknak joguk van civil szervezetekbe tömörülni nemzetiségi céljaik elérésére, amennyiben az állam garantálja polgárai számára az egyesülési jogot. Így a kisebbségekhez tartozó személyek érdekeiket e szervezeteken keresztül érvényesíthetik. A 20. században ezek a civil szerveződések külön jogosítványokat is kaptak az államtól. Manapság egyes államok még jogi és anyagi segítséget is nyújtanak a létrejöttükhöz; például a magyar kisebbségi törvény az országos kisebbségi önkormányzatoknak a működéshez szükséges induló vagyont és ingatlanokat juttatott, mert ezek civil szerveződésként gyakran meg sem alakulnának. A szerző rámutat arra, hogy a kisebbségek magánjogi szerveződések mellett létrehozhatják az előzőekhez hasonlóan közjogi szervezeteiket is.

Érdekes és fontos az a megállapítás, mely szerint a közjogi szervezetek legfontosabb tényezője, hogy a kisebbségek ezek keretében beépülhetnek az állami apparátusba. Ez pedig elvezet oda, hogy a közhatalmi politikában érdekeik érvényesítésére módjuk nyílik.

A szerző a két lehetséges autonómia modell bemutatását követően boncolgatja a kisebbséghez tartozás regisztrációjának kérdését. Rámutat arra a fontos tényre, hogy az autonómia személyi modelljének megvalósításához szükséges egy olyan regiszter létrehozása, amelynek alapján ténylegesen az adott kisebbséghez tartozók választhatják meg képviselőiket. Körbejárva a témát rámutat arra, hogy minden kisebbség esetében legyen kritérium a jog a regisztrációhoz, ugyanakkor nem valószínű, hogy találunk az összes kisebbségre vonatkozó egységes kritériumrendszert. Ahogy megjegyzi, a romák esetében ez azért is így van, mert nem alkotnak egyértelműen körülhatárolható csoportot, nem határolható körül

közös cigány kultúra, életmód, identitás. Másrészt a konkrét regisztrációs rendszernél felvetődik, hogy ki is kezelje a kisebbségekhez tartozást megvalló adatokat, hiszen ezek olyan személyes adatok, amelyek kezelését szigorú szabályozás keretében lehetne csak megvalósítani.

A szerző tehát a személyi elvű autonómia modellt tartja megvalósíthatónak a szétszórtan élő kisebbségek esetében, bár a nagyobb területen koncentráltan élő kisebbségek ezzel nem békélnek meg. Mivel Magyarországon nem beszélhetünk a kisebbségek nagy mértékű területi koncentrálódásáról, osztjuk ezt a véleményt a roma kisebbség kérdésének megoldásában. Majtényi Balázs ugyanakkor a tárgyilagos tájékoztatás keretében szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a személyi autonómia nagyobb lélekszámú kisebbség esetében történő megvalósulására és működésére nem sok példát találni.

Romák a politika világában

Simon Zoltán az Európai Tanács, Európai Unió és Magyarország által közzétett jelentésekből, dokumentumokból, könyvekből szerzett információk alapján átfogó képet fest a romák politikában betöltött szerepéről, súlyáról az európai államokban. Fontosnak tartja rámutatni, hogy európai szinten ismételten napirenden van a romák ügye, és ismerteti az ezzel kapcsolatban felmerülő javaslatokat és fenntartásokat. Kitér a jelenlegi magyarországi szabályozásra, hiszen a cigánypolitika és cigánypolitizálás jelentős változásokon megy át hazánkban. Ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy a magyarországi roma kisebbség problémájának megoldása cigány szervezetek és politikusok aktív szerepvállalását igényli. A feltételek kedvezőek, mivel több roma képviselő is helyet foglal a magyar törvényhozásban, akik aktívan részt vesznek az őket érintő ügyekben.

A romák Nagy-Britanniában, Szlovákiában és Csehországban

A Kovács András György, Császár Ivett és Halász Iván által írt külön tanulmányok a roma kisebbség helyzetét mutatják be különböző országokban. Írásaikban közös, hogy az olvasókat szembesíti a roma kisebbség mindennapjaival Nagy-Britanniában, Romániában, Szlovéniában, Szlovákiában és Csehországban. Nemcsak az aktuális helyzetet mutatják be, hanem a teljes körű tájékoztatás céljából utalnak az elmúlt évek során bekövetkezett változásokra is. A Közép-Kelet-Európa országaiiban élő roma kisebbségek gazdasági-szociális-társadalmi körülményeinek bemutatása kellő útmutatót ad mindenki számára a tennivalók tekintetében, hi-

szen ezen országok területén él az európai roma kisebbség közel 70%-a. Nagy-Britanniában a Faji kapcsolatokról szóló törvényen keresztül védeni kívánt kisebbségek, így a romák esetében is elmondható, hogy ügyük elsődlegesen szociális kérdés, és csak másodlagosan, az antidiszkriminációs politika végrehajtása, az intézkedések meghatározása során van szükség „faji specifikumok” – mint kultúra, hagyomány, életmód – messzemenő figyelembevételére, és erre tekintettel kell lenniük Közép-Kelet-Európa országainak is. Hatékony eszköz a faji megkülönböztetések ellen, többek között a társadalom szemléletmódjának megváltoztatása, a faji sokszínűség elfogadása. Ugyanakkor az Egyesült Királyság, ahol ezen törvény eredményei megfoghatók a faji megkülönböztetés kiküszöbölését propagáló intézményrendszerben, ellentmondásba kerül a tudatosan diszkriminatív bevándorlási politikájával, ami a probléma komplex voltát tükrözi.

Jelen és múlt között

Majtényi Balázs és Majtényi György tanulmánya a jelenlegi magyarországi roma kisebbség helyzetéről teljes körűen tájékoztat. Felvillantja az 1960 utáni jogi szabályozás egyes állomásait, majd pedig ezt követően ismerteti a hatályos szabályozást. Ez megvilágítja, hogy a magyarországi rendszerváltás milyen hatással volt a roma kisebbségre. Kiderül, hogy „tüneti kezelésekkel” nem lehet javulást előidézni, sőt, adott esetben negatív következményeket is produkálhat. Az előítéletektől nem mentes politika a nemzetiségi jelzöt nem adta meg a roma kisebbség számára.

A szocializmusban úgy gondolták, hogy a cigány ügyet szociálpolitikai intézkedésekkel meg lehet oldani. A romáknak nyújtott kedvezmények azonban tovább erősítették az előítéleteket. A cigányság társadalmi beilleszkedését szorgalmazó politika az erőszakos asszimilációt takarta. A kulturális asszimiláció nem vezetett eredményre.

A kérdéskör neves szociológus kutatói rámutattak arra, hogy romának azt az egyént tartották, akit a környezete annak tartott. Vagyis a romák „különállását” a többségi társadalom kirekesztő magatartása határozza meg. Ez egy nagyon fontos megállapítás, hiszen a környezetnek, tágabb értelemben a társadalomnak, meghatározó szerepe van az egyén, illetve a csoport boldogulása tekintetben. A cigánypolitikában 1980-as évek hoztak változást. A pártállami szervezeteken belül ismét cigány szervezeteket hoztak létre, amelyek látszólag lehetőséget kínáltak az érdekérvényesítésre, ám a probléma továbbra is megmaradt társadalompolitikai kérdésnek.

A hatályos jogi szabályozásról szólva pozitívumként értékelik, hogy az etnikai kisebbségként ismeri el a cigányságot, és negatívumként, hogy csupán látszólag biztosítja az érdekérvényesítés jogát, a kisebbségi önkormányzatok megalakítását, mivel a cigányság képviselőinek megválasztásához fűződő jog nemcsak a cigány kisebbséghez tartozó személyeket illeti meg, hanem a „többséget” is. A kisebbségeket megillető különjogok kapcsán csak egyet lehet érteni a szerzőkkel abban a kérdésben, hogy egy regisztrációs rendszer felállításával radikálisan le lehetne csökkenteni a visszaéléseket. Példaként hozzák, hogy többek között megszűnne az „etnobiznisz”, illetve a kisebbségeknek juttatott támogatásoknál figyelembe lehetne venni az egyes kisebbségek lélekszámát. A szerzőpáros bár tisztában van a jelenlegi törvény visszásságaival, mégis fontosnak tartják megjegyezni, hogy a törvény elvi síkon meghaladja a nemzetközi szabályozást, amikor deklarálja a kisebbségi közösség identitáshoz való jogát, illetve az ezekből levezethető kollektív jogokat. Véleményük szerint a törvény elhúzódó módosítása következtében elmentmondásos rendszer van ma Magyarországon és az új szabályozás egyre sürgetőbbé válik.

A könyvet olvasva joggal vetődik fel a kérdés: milyen irányba történjen az előrelépés? A közelmúlt eseményei egyértelművé tették, hogy a roma kérdés nem csak egy periodikusan visszatérő probléma, hanem egy permanensen jelenlévő aktuálpolitikai téma. Szükséges, hogy tudatosodjon mindenkiben, a megoldáshoz vezető útra már pedig rá kell lépni. Ehhez nyújt segítséget a bemutatott tanulmánykötet.

Friedery Réka

Magyar kérdés a szlovák politikában (2001–2002)

Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti. I-II.
Institút pre verejnú otázk. Bratislava, 2002. 1012 p.

Az egyik legjelentősebb szlovák belpolitikával és belpolitikát is befolyásoló külpolitikai kérdésekkel foglalkozó intézet, a korábbi Martin Bútora, majd Grigorij Meseznikov vezetésével működő Közügyi Intézet (IVO) gondozásában immár hetedik alkalommal jelent meg a *szlovák társadalom helyzetéről szóló átfogó jelentés*, amely kiadvány folyamatosan (1995-től) rögzíti, és kritikai szemmel értékeli a szlovák társadalomban végbemenő folyamatokat és változásokat. A legújabb, 2002. évi, két kötetes évfolyam több mint ezer oldal terjedelemben ad áttekintést az elmúlt év fejleményeiről, mintegy száz, többnyire független és minden bizonnyal a demokrácia és az európai közös jövő iránt elkötelezett szakember, politológus kollektív munkája révén. E kiadványok nélkülözhetetlen forrást jelentenek abból a szempontból, hogy a szlovák civil tudományos szféra, a realitásokra törekedve, hogyan ítéli meg a szlovák társadalom élete legfontosabb területének helyzetét és kérdéseit.

Az alábbiakban néhány fontosabb kérdésekről szólunk, amelyek közvetlenül érintik a magyar–szlovák kapcsolatok kérdéseit, azok szlovák interpretációit: nevezetesen a szlovákiai magyar nemzetiség helyzetének megítélését, továbbá az elmúlt egy-két évben kialakult magyar–szlovák vitás kérdéseket.

Ami a szlovákiai magyarság helyzetét, a szlovák nemzetiségi politikát illeti, kiemelendő a kritikus és reális szemléletet tükröző hangvétel. A témával a kötet több fejezetben foglalkozik, átfogó módon *A nemzetiségi kisebbségek* című részben, Ondrej Dostál szerkesztésében. Az MKP kormány szerepét és politizálását a kötet külön alfejezetben taglalja a politikai pártokról szóló részben. A szlovákiai magyarság és az MKP kérdéseit, vélekedéseit több fejezet is

érinti (pl. a választások, a közvélemény kutatási eredmények ismertetése kapcsán).

O. Dostal a szlovák kormány nemzetiségi politikáját értékelve visszatekint az első Dzurinda-kormány (1998–2002) egész időszakára s kemény kritikái megállapításokat tesz. A kormány programnyilatkozatában – állapítja meg – elkötelezte magát, hogy összeveti a szlovákiai emberi és kisebbségi jogokat a nemzetközi jogok által meghatározott követelményekkel, s ennek alapján *törvényt fogad el* a kisebbségi jogokról. E törvény megalkotásával azonban adós maradt, az említett választási ciklusban egyáltalán nem foglalkozott e kérdéssel. Nem oldotta meg az első Dzurinda-kormány a magyar *pedagógusképzés* terén vállalt kötelezettségét sem. Pozitívan értékelhető viszont, hogy *a kultúra finanszírozásának* olyan új rendszerét alakította ki, amelyet a kisebbségek is korrektebbnek tekintettek a korábbiaknál. Elfogadta a kormány a nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok *nyelvhasználatáról szóló törvényt*, de azt leeredukálta a hivatali nyelvhasználatra. Az MKP nyomásának engedve foglalkozott csak az ún. *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartájának* elfogadásával. Végezetül a szerző úgy összegzi a kormány teljesítményét, hogy a nyelvtörvényen kívül *nem került sor olyan átfogó, jelentősebb jogi forma megalkotására, amely a nemzetiségi kisebbségek helyzetét rendezte volna.*

Elismerően szól a szerző az MKP kormány szerepéről. Az MKP annak ellenére, hogy nem volt megelégedve a nyelvtörvénnyel, az ugyancsak deformált formában elfogadott közigazgatási törvénnyel, sérelmezte a magyar pedagógiai kar létrehozásának elmulasztását, a nem nevesített földek kérdésének megoldatlanságát, végig kitartott a kormányban maradás mellett. Sőt aktív szerepet töltött be a kormány programnyilatkozata egészének végrehatásában. Ennek következtében jelentős társadalmi elismertséget és tekintélyt szerzett. Míg 1994-ben a J. Moravcik kormánya nem vállalkozott arra, hogy az MKP-t a kormányba hívja, s aggodalmak 1998-ban is felmerültek a MKP kormányba vételével kapcsolatban, 2002-ben viszont erre már nem került sor. Az MKP-val való együttműködési szándékot a választások előtt még a DSZM sem zárta ki. (Ahogy másutt G. Meseznikov is megállapítja, az MKP végig a szlovák politikai szintér egyik legstabilabb kormánytényezője maradt, stabilizáló szerepet töltött be a társadalomban.)

O. Dostal rámutat arra, hogy a 2002 szeptemberében megtartott választásokon szereplő pártok a választási programjaikban „alig szenteltek figyelmet” a nemzetiségi kérdésnek, sőt mondható, hogy többnyire azt teljesen figyelmen kívül hagyták (így pl. az SDKU, a KDH, a DS, az SDL). A nemzetiségi programnak bizonyos alapelemei az MKP-n kívül csak az ANO és az OKS

programjában található. Az MKP programjában viszont az ismert *konkrét igények* megfogalmazódtak: a *kisebbségi öngazgatási intézmények, a magyar egyetem, a magyar püspökség létrehozása, a közigazgatási és területi átszervezés korrekciói, a kisebbségekről szóló törvény elfogadása, a nyelvhasználati törvény bővítése.*

A második Dzurinda-kormány elfogadott programnyilatkozatában több konkrét kötelezettséget vállalt, melyek teljesítése – megítélések szerint – a nemzetiségi kisebbségek helyzetét javíthatják. *A kormány vállalta,* hogy törvényt fogad el a kisebbségekről, beleértve a kultúra finanszírozásának szabályait is. Hiányzik azonban a programból – állapítja meg Dostal – annak konkretizálása, hogy mit kell tartalmaznia a törvénynek, beleérthető-e ebbe, pl. a kisebbségi önkormányzat valamiféle formája. Pozitívan értékeli a szerző, hogy az oktatás és kultúra terén a programnyilatkozat *konkrét és jól ellenőrizhető pontokat fogalmazott meg* (a Regionális és Kisebbségi Nyelvi Charta realizálása, még a ciklus első évében a döntés meghozatala a magyar egyetemről, törvényalkotás a TV-ről és a Rádióról (amely tartalmazza az önálló magyar szerkesztőségek létét és sugárzás időtartamát is), az eddig nem nevesített földek községi tulajdonba helyezése. *Nem került be* a programba viszont a nemzetiséget is érintő két igény: a területi és közigazgatási átszervezés módosítása és a kollektív bűnösség alapján a második világháború után kárvallottak kártalanításának a kérdése. (Az első esetben a pártok egymás közt sem tudtak megállapodni, a második kérdésben az MKP engedett az ellenállásnak.)

O. Dostal úgy értékeli, hogy az MKP részvétele Dzurinda második kormányában hozzájárulhat az MKP pozíciójának további erősödéséhez, s ez garanciát nyújthat ahhoz, hogy a nemzetiségi kisebbségek jogi helyzetének javítását szolgáló lépések realizálódjanak. Megítélése szerint a második Dzurinda-kormány programja egyértelműbb a korábbi programnál, s hangsúlyozza: nem kívánatos, hogy újra értelmezési viták zavarják meg a program megvalósítását.

A magyar–szlovák kapcsolatok aktuális kérdései ugyancsak több helyen kerülnek említésre és kifejtésre a kiadványban, de leginkább Szlovákia *bilaterális kapcsolatainak* tárgyalása keretében. A szerzők (Juraj Marusiak, Alexander Duleba, Zuzana Bates-Melisova) megállapítják, hogy 2001-ben a magyar–szlovák kapcsolatokban *az 1998-at követő pozitív tendencia komplikálódott*, miután (első-sorban) magyar részről „megnyitották” a két ország kapcsolatainak „érzékeny” kérdéseit. A szerzők lényegében válaszvonalat húznak az Orbán- és Dzurinda-kormány első évei és az utána következő egy-másfél év kapcsolatai között s lényegében csak ezt az utóbbi időszakot értékelik. Feltételezik csupán, hogy a változást több tényező motiválta: az utóbbi években úgy látszott, hogy Magyarország az EU tagságra a legjobban felkészült ország. 2001-ben az EU-hoz

való „individuális közeledés elve” került előtérbe a magyar politikában. A szerzők ezt Orbán Viktor egyes megnyilatkozásaival igyekeznek alátámasztani (mint amelyek pl. a V-4-ek és a Benelux államok találkozáján hangoztak el 2001 decemberében: „azt akarjuk, hogy az összes jelölt ország mielőbb bekerüljön az EU-ba. Azonban nem fogunk senkire sem várni”). Ezek után – az említett szerzők véleménye szerint – gyengült Magyarország érdeklődése a többi szomszédos országgal való együttműködés iránt, s úgy látták a magyar politika részéről, hogy a V-4-ek keretében történő együttműködés gátolja Magyarország integrációs ambícióit és sikereit. A Szlovákiával szembeni „magyar kurzus” változásának további okát a „konzervatív- nacionalista” Orbán-kormány azon törekvésében látják, amely arra irányult, hogy a választások előtti belpolitikai harcba bevonják a határon kívül élő magyar kisebbségeket. A „nacionalista retorika”, amely a külföldön élő magyarokról szóló törvény kapcsán és a történelmi sérelmekkel összefüggésben (Beneš-i dekrétumok) előtérbe került Magyarországon, közvetlen a választások előtt, olyan méreteket öltött, hogy az veszélybe sodorta a V-4-ek együttműködését is.

A szerzők szlovák szemszögből vizsgálva részletesen taglalják a *kedvezménytörvénnyel* kapcsolatos „huzavonát” (a Velencei Bizottság állásfoglalása, az Európai Bizottság véleménye stb.), majd részletesen szólnak a kérdés megoldására irányuló magyar–szlovák kontaktusokról. Megállapítják, hogy J. Chlebo és Németh Zsolt 2001. november 22-i pozsonyi találkozáján a szlovák fél deklarálta, hogy a törvény *alapvető célját elfogadja*, amennyiben annak érvényesítése Magyarország területére vonatkozik és javasolta, hogy a törvény vitás kitételeivel kapcsolatosan *egyezményt írjanak alá*, ahogy ezt az EU is szorgalmazta.

A szlovák vezetés a szerzők véleménye szerint tartott attól, hogy a magyar–szlovák viszonyban a feszültség elmélyülése esetén Szlovákiában a nacionalista hangulatok elszabadulnak, és ez az integráció elleni erők pozícióját erősíti az országban. A törvény életbe léptetése után ténylegesen radikalizálódott a helyzet: szlovák részről éles bírálat érte a törvény egyes kitételeit, beleértve a tervezett igazolvány formai kivitelezését is. Ugyanakkor az eset belső vitákat is kiváltott. Schuster köztársasági elnök a külügyminisztert vádolta tételenséggel. Majd ezek után Dzurinda szlovák részről radikális intézkedés fogantatásának lehetőségét prognosztizálta. A szerzők megállapítják, hogy kezdetben a szlovák legfelsőbb vezetés szintjén e kérdésben nem volt egység, de az Schuster és Dzurinda 2002. január 17-i találkozója után kialakult. Döntés született, hogy Kukan külügyminiszter addig nem látogat Magyarországra, amíg a megállapodás esélyei nincsenek meg.

O. Dostal említett írásában utal arra, hogy 2001. január 23-án, államtitkári szinten olyan *egyezménytervezetben állapodtak meg*, mely szerint a magyar fél tudomásul veszi, hogy a törvénynek nincs területen kívüli hatása. Megállapodás történt, hogy vegyes bizottság fogja a törvény érvényesítését felügyelni. Február elején azonban a szlovák fél ezt a szövegtervezetet *egyoldalúan megváltoztatta*, aminek következtében a megállapodás aláírására nem került sor.

Közben a szlovák parlament február 7-én elfogadta a külügyi bizottság korábbi (decemberi) állásfoglalását, amely nacionalizmussal vádolta meg a magyar kormányt és határozottan elvetette a kedvezménytörvény érvényesítését Szlovákiában. A KDM pedig *külön törvény* jóváhagyására tett előterjesztést, amelyet végül is a szlovák parlament nem hagyott jóvá.

Orbán Viktor a szlovák parlament állásfoglalására úgy reagált, ami – a fent említett szerzők állítása szerint – szlovák félben azt a benyomást keltette, hogy magyar részről „kétségbe vonják azt az eddig hangoztatott állásfoglalást, hogy Magyarország feltétel nélkül támogatja Szlovákia NATO tagságát”. A szlovák fél aggódott, hogy a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos magyar–szlovák vitás kérdés a V–4-ek napirenden lévő keszthelyi csúcstalálkozóján is felmerül. J. Fiegel szlovák külügyi államtitkár Martonyi János külügyminiszterrel történt tárgyalása során tolmácsolta azt a szlovák álláspontot, miszerint Szlovákia érdekelt abban, hogy a kedvezménytörvény ne legyen vitakérdés a V–4-ek csúcstalálkozóján, ahol a legfőbb feladat az EU csatlakozással összefüggő több fontos kérdés megvitatása. Orbán Viktor ennek ellenére „konfrontációs hangnemet váltott Szlovákiával és Csehországgal szemben”, amit a Beneš-i dekrétumokkal kapcsolatos február 20-i kijelentése prezentált, s amire a partnerek ismert módon, a keszthelyi tanácskozás bojkottálásával reagáltak, s melynek következtében a visegrádi csoport további együttműködése veszélybe került.

A szerzők rámutatnak arra, hogy a visegrádi együttműködés a Beneš-i dekrétumok kérdésének megnyitása miatt 1998 óta az első legmélyebb válságát élte át, amely a feleket a jövő átgondolására készítette. Orbán Viktor felvetésében geopolitikai, stratégiai irányváltást is feltételeztek. A visegrádi együttműködés válságával összefüggésben utalnak a szerzők a 2002. márciusi ún. „kis-dunai csúcs” megrendezésére Esztergomban Magyarország, Ausztria, Bajorország, Baden-Württemberg részvételével, ahol „feltételezeten” más kontextusban tárgyaltak együttműködési kérdésekről, számítva arra, hogy Stoibergék megnyerik a választásokat.

A Beneš-i dekrétumok kérdésének a felvetése – mutatnak rá a szerzők – az EU részéről is élénk visszhangot váltott ki, regisztrálva a visegrádi 4-ek

együttműködésének válságát. Orbán kijelentése az EP német és osztrák képviselői körében támogatásra talált. Ursula Stenzel osztrák, és H. Nassauer német képviselő is üdvözölte Orbán felvetését. Martin Graf (FPÖ) egészen addig elment, hogy a szudétánemetek tulajdonainak teljes visszaadását szorgalmazta. E. Brok az EP Külügyi Bizottságának elnöke ennek alapján a vitatott Beneš-i dekrétumok hatása megalapozottságának kivizsgálását szorgalmazta, az e célból létrehozandó bizottság felállítását azonban J. M. Wiersma (aki egyébként Orbán kijelentését „szerencsétlennek” minősítette) nem támogatta.

A szerzők rámutatnak arra, hogy az Orbán-kormány leváltása után sikerült a V-4-ek válságát áthidalni. „A szlovák képviselők üdvözölték a magyar választási eredményeket”, a magyarországi választások után enyhülés következett be a kapcsolatokban. A Beneš-i dekrétumok kérdése az új kormány politikájából kikerült (míg nemzetközi szinten a felkavart vita folytatódott), ugyanakkor a kedvezménytörvény kérdése továbbra is napirenden maradt a bilaterális kapcsolatokban.

Május 22-én az EP jogi szakértői nyilatkozatban leszögezték, hogy a Beneš-i dekrétumok a múlt termékét alkotják, nem képezik részét az EU jogrendjének. Brok ennek ellenére úgy fogalmazott, hogy amennyiben e törvényeknek a szlovák jogrend keretében ma is van diszkrimináló hatása, úgy ezt Szlovákiának az EU-ba lépése előtt meg kell szüntetnie.

A szlovák vélemény az volt, hogy a Beneš-i dekrétumok ügyének megnyitása elfogadhatatlan Szlovákia számára. „Lezárt ügyről” van szó, „a Beneš-i dekrétumok érvényben vannak, de hatásuk ma már nincs”. A Beneš-i dekrétumokra szlovák jogi formák nem épülnek. Ugyanakkor úgy ítélték meg, hogy a dekrétumok ügyében *kialakult helyzetet nem kell dramatizálni*, s kormányzati szinten erre törekedtek is, amit bizonyít, hogy nem fogadtak el egy hasonló állásfoglalást, amelyet a csehek megtettek április 22-én.

Szlovák vélemények szerint J. M. Wierma érdeme, hogy 2002 júniusában az EU bővítéséről szóló határozata szlovák viszonylatban – eltérően a cseh szövegrésztől – a dekrétumok ügyét nem érintette (cseh vonatkozásban szerepel a szövegben egy ajánlás a Beneš-i dekrétumok törléséről, ha azok diszkrimináló hatása bizonyítható).

Utalnak a szerzők arra, hogy szeptemberben az EB még visszatért a kérdésre az EP Külügyi Bizottságának jogi szakvéleménye alapján, amely megálapította, hogy a dekrétum-ügy Csehország EU tagságát nem akadályozza. Ezt támasztotta alá az EB által elvégzett elemzés is. Szlovákiáról ez alkalommal sem esett szó.

Ettől függetlenül a szlovák elemzők úgy vélik, hogy a szlovák diplomáciának fel kell készülnie arra, hogy ha nem is az EU részéről, de a nemzeti parlamentek szintjén a kérdés a ratifikálási folyamatban ismét felvetődhet, és fontosnak tartják, hogy ez esetben a két ország (Csehország és Szlovákia) e kérdésben koordináltan lépjen fel.

A Beneš-i dekrétumok kérdése a kedvezménytörvénnyel ellentétben kevésbé vált a MKP politikájának aktuális kérdésévé – olvashatjuk a kiadványban –, lényegében megmaradt a két, ill. három ország bilaterális kapcsolatainak körében. Az MKP 1998-ban elkötelezte magát, hogy a Beneš-i dekrétumok kérdését az adott kormányzati ciklus során nem nyitja meg, de nem zárta ki ezt a későbbiekre nézve, mondván, hogy egyes dekrétumok a magyarok állampolgári és tulajdonjogait ma is érintik. Az Orbán-nyilatkozatot az MKP nem tette a napi politika elemévé, nem sorakozott fel a kérdés megnyitása mellett, ezt nem kapcsolta össze Szlovákia EU-s tagságának kérdésével. Ugyancsak nem sorakozott fel Duray Miklós 2002 áprilisában a Kossuth-téri nagygyűlésen elhangzott fellépése mögé, sőt attól elhatárolta magát, hasonlóan, mint az értelmiségiek jelentős csoportja. Ugyanakkor az MKP rendkívül határozottan foglalt állást a különböző szélsőséges szlovák politikai törekvésekkel szemben, amelyek a kedvezménytörvény érvényesítésének korlátozására törekedtek és mintegy nemzeti „védelmi pozíciót” foglaltak el a törvénnyel szemben.

A magyar–szlovák kapcsolatok perspektívájáról szólva a kiadvány szerzői úgy vélekednek, hogy az elmúlt évek nagy lehetőségeket nyújtottak a magyar–szlovák kétoldalú és többoldalú kapcsolatok elmélyítéséhez, beleértve a regionális, eurorégiós kapcsolatokat is. E lehetőségek kihasználása a jövőben szükségessé teszi, hogy a negatív sztereotípiákat mindkét oldalon leküzdjék. Magyarországnak el kell oszlatni a szomszédok félelmét, hogy nem táplálnak a kisebbségek körében olyan tendenciákat, amelyek hosszabb távon szeparatizmushoz vezethetnek. A nemzetiségi probléma túlexponálása a kapcsolatokban a feszültségek forrása lehet a jövőben is, és a kölcsönös bizalmatlanságot mélyítheti el. A nemzetiségi jogok érvényesítése a nemzetközi normák szerint mindkét ország számára csak hasznos lehet.

Szükségesnek tartják a V–4-ek további együttműködését azért is, mert az egyes tagországok nem képesek saját érdekeiket az EU keretében megvédeni és érvényesíteni. Kockázatot jelenthet a későbbiekben is, ha az egyes V–4-tagok „szóló-játékosok” akarnak lenni, ahogy ez a '90-es évek első felében leginkább a csehek, 2001–2002-ben a magyarok részéről mutatkozott meg. Veszélyt jelent az együttműködésre, ha az egyes országok alternatív

együttműködési, regionális formák felé fordulnak. A szlovák szerzők véleménye szerint a visegrádi együttműködés átértékelése a régió destabilizációjához vezethet, a visegrádi partnerek kölcsönös elszigetelődését, a múltbeli elmentetek ismételt felszínre kerülését, a nacionalizmus és a tekintélyuralmi tendenciáknak a felerősödését eredményezheti.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy az IVO 2002. évi „országértékelésében” a magyar–szlovák viszony és kapcsolatok kérdései jelentős és kiemelt helyet foglalnak el. A megállapítások és értékelések ismerete és figyelembe vétele hasznos lehet kapcsolataink további építése során. A szlovák nemzetiségi politikát érintő kritikai megállapítások, valamint az MKP kormány szerepben folytatott politizálását és a párt stabilitását elismeréssel nyugtázó értékelések, úgy vélem, pozitív fogadtatásra találnak a magyar közvéleményben, konszenzust megalapozó és erősítő elemei lehetnek a magyar–szlovák együttélésnek és kapcsolatainknak, különösen akkor, ha az új kormányprogramban foglalt vállalások megvalósulnak, s a jelenleg még lezáratlan vita az ún. magyar „kedvezménytörvény” kérdésében mindkét fél számára elfogadható módon rendeződik.

A magyar–szlovák kapcsolatokkal foglalkozó részek lényegében két kérdésre összpontosítják figyelmüket: az ún. „kedvezménytörvényt” érintő nézeteltérésekre, továbbá a Beneš-i dekrétumok „megnyitása” miatt keletkezett feszültségekre.

A kedvezménytörvénnyel kapcsolatosan a szerzők nem a minősítésekre, állásfoglalásokra törekedtek elsősorban, hanem inkább a vita bilaterális és nemzetközi vonatkozásait, ütközéseit vázolták fel, nem hagyva kétséget afelől, hogy itt alapvetően bonyolult értelmezési kérdésről van szó. A szerzők érzékeltetik, hogy a szlovák kormányzati tényezők körében is bizonytalanságok merültek fel a kérdés megoldását illetően, s valójában ma sem világos, hogy mennyiben tartalmi, formai, vagy presztízs-jellegű az a többi szomszédos országtól jelentősen elkülönült vélemény és magatartás, amely a szlovák kormányzati politikában a kérdés körüli vita folyamatában erősödött fel. Ennek tükrében a törvény módosításai ellenére is bizonytalan a kérdés, hogy vajon lehet-e mindenki számára elfogadható megoldást, közös nevezőt találni, van-e esélye e kérdésben a kompromisszumnak.

A Beneš-i dekrétumok ügyét illetően a kép ma már világosabb, miután lényegében a kérdés abban a formában, ahogy az felvetődött, lekerült a napirendről. Egyértelművé vált, hogy a kérdés felvetése 2002 elején, tavaszán a választási kampány időszakában, nemzetközi összefüggéseket sem nélkülöző, pártpolitikai megfontolásokból történt, miközben a dramatizált fogadtatást,

reagálást az érintett visegrádi országok és szélesebb nemzetközi körök részéről ugyancsak áthatották a belpolitikai számítások és választási kampánycélok. Mindez együttvéve átmenetileg veszélybe sodorta a visegrádi együttműködést és ezen belül a magyar–szlovák kapcsolatokban is komoly feszültségeket eredményezett. Viszont – ahogy a kiadvány vonatkozó részei is mutatják – *a szlovák politikai vezetésben nagyon rövid időn belül tudatosodott*, hogy a kérdés dramatizálása nem célszerű és nem kívánatos. A magyarországi kormányváltás után a visegrádi országok keretében és ezen belül magyar–szlovák bilaterális kapcsolatok terén megszűnt a kérdés, míg nemzetközileg egy ideig még napirenden maradt. A kérdés egyik alapvető tanulsága arra mutat rá, hogy az együttműködés a visegrádi országok keretében milyen könnyen sebezhető és ez a jövőre nézve is figyelmeztető.

Boros Ferenc

Románia, Európa határországa

Lucian Boia: *România: țară de frontieră a Europei*.
[Románia: Európa határországa] Humanitas,
București, 2002. 296 p.

Amit Guizot már másfél évszázaddal ezelőtt tudott, nevezetesen, hogy „a történetírásnak százféle módja van” az a román kultúrában még egyáltalán nem látszik nyilvánvalónak, írja Lucian Boia a *Történelem és mítosz a román köztudatban* című munkája előszavában. A könyv megjelenése óta eltelt közel hat esztendő sem hozott komolyabb változásokat ezen a területen. A történelem demitizálása igencsak gyerekcipőben jár még a román történetírásban. E folyamat elindítója Lucian Boia történész, a Bukaresti Egyetemen 1993-ban létesült *Centrul de Istorie a Imaginarului* alapítója és igazgatója. Kutatásainak egyik irányát jelentik az egyetemes és a román történetírás, valamint a történelem egyes elméleti, módszertani kérdéseinek vizsgálata. A már idézett munkájában Boia a román történetírás által eddig szinte tabuként kezelt kérdéseket boncolgat, pl. azt, hogy az állandóan meg-megújuló történeti diskurzus milyen módon hangolódott rá a román társadalomfejlődésre.

A *Románia, Európa határországa* című munkájában Boia ezt a kritikai irányvonalat viszi tovább. Ha a *Történelem és mítosz a román köztudatban* című munka egyfajta kritikai elemzése volt a román történetírásnak, a *Románia, Európa határországa* egy saját Románia-kép megkonstruálása, egyfajta kiegészítése az előző munkának, írja az Előszóban. Boia célja ebben az írásban, egyéni választ adni arra a kérdésre, hogy mi is tulajdonképpen Románia. Az előző írásában Boia egy mitikus történeti képet megkérdőjelezve dekonstruált, felvetve azt a kérdést, hogy egy más szemléletű történetírásra van szüksége Romániának. Ebben az írásban, a mi is tulajdonképpen Románia kérdésre keresve a választ Boia megpróbál egy újszerű Románia-képet konstruálni. Ezt a könyvet,

hiányosságai ellenére egyfajta első kísérletként is felfoghatjuk A románok történetét bemutatva betartja a kronologikus sorrendet, viszont más megvilágítás alá helyezi a hagyományos kérdésköröket. A választ nyolc nagyobb fejezetben foglalja össze. A mű keletkezéstörténetéhez tartozik, hogy tulajdonképpen szélesebb, angolszász közönség számára íródott, mellőzve a „túlzott tudományosságot”. Emiatt a szerző szabadkozik. Az alkotás értékét tehát nem a „tudományosan” megfogalmazott és alátámasztott elméletek adják, hanem a román történelem, kultúra sajátos szemlélete. Lucian Boia a tőle immár megszokott kritikai szemlélettel tárgyalja a román történetírásnak a román népről és kultúráról alkotott, dogmákká sulykolt elméleteit. Minden fejezet tartalmaz legalább egy-egy ilyen kritikai hangvételű kérdésfeltevést.

Az első fejezet az *Egy pillantás a térképre* (O privire spre hartă) a románság által lakott térség földrajzi behatárolása és annak bemutatása. A szerző a földrajzi és geostratégiai behatárolásnál a kelet-európai történetírásokra oly jellemző Kelet-Nyugat kapujaként, két civilizáció határvidékeként, védőbástyájaként mutatja be a románok által lakott térséget megjegyezve, lehet, hogy mindezt a románok nagyon eltúlozzák (13.). Romániát egyaránt nevezi balkáni, keleti- és közép-európai országnak. A közép-európai vonások állítólag Erdélynek köszönhetőek, de nem tudjuk meg, hogy ez konkrétan miben nyilvánul meg. Románia történelmi tartományai, földrajzi tájegységei is ebben a fejezetben kerülnek bemutatásra (sajátosságok, a lakosság etnikai összetétele).

A következő fejezet az *Egy latin sziget* (O insulă latină) címet viseli és a román nyelv, illetve a román nép eredetéhez kapcsolódó fontosabb kérdéseket, elméleteket mutatja be. Végigkövethetjük az Erdélyi Iskolával kezdődően a „latinosok” és „dákcentrikus” elméletek közötti vitákat. A kontinuitás elméletével kapcsolatban mindkét nézőpontot ismerteti, anélkül, hogy valamelyik mellett állást foglalna. Megemlíti a román régészet erőltetett bizonyításvágya által szült visszaélések, csalások létezését is, de nem mutat be példákat.

A *Hogyan született Románia* (Cum s-a făcut România) című fejezet a románok rövid politikátörténetét ismerteti kronologikus sorrendben. Itt több olyan kérdésfeltevéssel is találkozhatunk, amelyre a hagyományos román történetírásban eddig nem igen volt példa. Boianak van bátorsága kimondani a középkori török háborúkkal kapcsolatosan azt, ami a román tankönyvekben egy-egy fejezet végén, néhány sorban jelenik meg burkoltan megfogalmazva, hogy a románok a törökökkel szemben ugyan nyertek meg ütközeteket, de a háborúban mindig a törökök győztek. Azzal a kijelentésével sem találkozunk gyakran a román történetírásban, hogy az Erdélyi fejedelemség nem nevezhető román országnak még annak ellenére sem, hogy már a

középkorban nagy számban éltek itt románok. Érdemes még megemlíteni a szerzőnek a román modernizációhoz kapcsolódó véleményét. Boia jogosnak és aktuálisnak tartja a „tartalom nélküli formák” kérdésének egy újabb, immár mérsékeltebb felvetését. Boia azt is elismeri ebben a fejezetben, hogy Románia 1918 után legalább annyira volt soknemzetiségű ország, mint nemzetállam. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának említésekor talán egy kis sajnálkozást is érezhetünk.

A román kommunizmus (Comunismul românesc) című fejezet a romániai kommunizmus – más korszakokhoz mérve aránytalanul hosszú – bemutatása. A kommunizmus romániai kiépülését Boia a nemzetközi politika kontextusában tárgyalja. Újszerű viszont azon megállapítása, hogy a diktatúra nem csak a terror révén maradt fenn. A társadalom nagy része elfogadta a kommunizmust. Nyílt ellenállás csupán a kezdeti időszakban létezett. A fejezet egy igen érdekes kérdéssel fejeződik be. Románia a kommunizmus alatt sokkal homogénebb lett, mint volt valaha. Boia egy kérdéssel zárja a fejezetet, a homogenizációt vajon nyereség vagy veszteségként kell elkönyvelni?

A múlt és jövő között (Între trecut și viitor) című fejezet a románok 1989 utáni történetét, az előttük álló lehetőségeket mutatja be. Érdemes odafigyelni az ortodox egyház magatartásának bemutatására, amely a szerző szerint semmiképpen nem nevezhető demokratikusnak.

A szerző végkövetkeztetése az, hogy a romániai kommunizmus egy beteg, zaklatott társadalmat hagyott maga mögött. A jelenkori román társadalom összes hiányosságát a kommunizmus létezésének tulajdonítja. Ehhez a témakörhöz tartozik lényegében a következő fejezet is. *A románok és az idegenek* (Românii și străinii) című fejezetben a románoknak az európai népekhez, valamint az országban élő népcsoportokhoz való viszonyulását mutatja be a szerző. A francia és német kultúrához való szorosabb kapcsolatot a második világháború után felváltotta az erőltetett román-szovjet-orosz barátság. A kilencvenes évektől ismét a Nyugat került a románok érdeklődésének középpontjába, valamint az Amerikai Egyesült Államok. A Romániában élő népcsoportok és a románok azokhoz való viszonyulása is bemutatásra kerül. Ez a fejezet sem mentes az olyan állításoktól, amelyeket a román közvélemény nagy többsége még a mai napig sem hajlandó elfogadni. Ide sorolható az a tény is, miszerint a kisebbségeket nem tekintik egyenragú állampolgárnak Romániában. Sorolhatnánk tovább is mint pl. a holokauszthoz, a Romániában élő magyarokhoz, cigányokhoz való viszonyulás.

A kalandozás a román panteonban (Incursiune în Pantheon) című fejezet a „román Panteon” bemutatása. A nevezetesebb román származású személyi-

ségek történeti portréját adja, akik népszerűségnek örvendenek itthon vagy a nagyvilágban: Dracula, Maria királyné, Eminescu, Caragiale és még sorolhatnánk. Újszerű a szerző kérdésfeltevése. Az itthon világhírességnek tartott személyiségek közül vajon hányat ismernek, pl. Angliában? Azt a Henri Coandát hozza fel példának, akit itthon a repülés nagy úttörőjének tartanak, világviszonylatban pedig kevesen ismernek. A szerző végkövetkeztetése alapján nagyon kevés azoknak a román tudósoknak, művészeknek a száma, akiket világszinten elismert tekintélyként tartanak számon.

Az utolsó fejezet: *Séta Bukarestben* (O plimbare prin București) egy bukaresti sétára hívja az olvasót. Megismerjük, hogyan lett a középkori kis településből „kis Párizs”, majd „nagy munkásváros”. Legalább ennyire fontos lett volna egy-egy regionális szempontból is fontos szerepet játszó nagyváros bemutatása is.

A könyv nem a teljesség igényével íródott – ezt az Utószóban is kihangsúlyozza Boia – nem is íródhatott azzal. A könyvben felvetett, megválaszolatlan kérdések száma rendkívül nagy. A szerző végkövetkeztetése, a román nép egy nagyon sajátos történelmi utat járt be, ez az oka annak a sajátos állapotnak, helyzetnek, amelyben a román népet, Romániát találjuk a jelen pillanatban. Egyszóval, minden sajátos. A szerző szerint e sajátos állapot legfőbb okozója a kommunizmus, ugyanis a kommunizmus szinte teljes mértékben eltüntetete a régi Romániát, egy mély űrt hagyva maga mögött.

A könyvet olvasva egy mitizált nemzetkép megkérdőjelezésének lehetünk tanúi. A procedúra neheze azonban még hátravan. A Boia által okozott űrt ki kell tölteni egy, a szélesebb társadalom által is elfogadott, „tudományos” állásponttal. Az út megismeréstől a felismerésig nagyon hosszú. A román közvélemény egy jelentős része Boiat még mindig a nemzetárulók közé sorolja.

A könyv nem hoz új tényeket, Boia nem bizonyít, csak megkérdőjelez, más megvilágításban mutat be eddig tényként kezelt dolgokat és ez a könyv legnagyobb érdeme, ebben újszerű. Dogmákká meredt, mitikus állítások kerülnek más reflektorfénybe, más megvilágítás alá. Olyan állítások, melyeknek megkérdőjelezése nyugtalanságot fog kiváltani a román közvéleményből. Az eddigiektől eltérő nézőpont megrázkódtatást jelent majd úgy a történettudománynak, mint a nemzeti mitológiának. A Boia által felvetett kérdések jogosak, de nem merítik ki a maga teljességében a román történetírás problémáit. Egy új Románia-történet megírásához egy, a demitizáláson is túlmutató, komplex történetírói munka szükségeltetik. A különböző eseményeket, jelenségeket politikai, ideológiai szempontból megközelítő történetírói munkák mellé elengedhetetlenül szükséges lenne a társadalomtörténet,

a társadalmi valóság módszeres feltárása is. A monográfiák, a „mikrotörténelem” (amelyek nélkül nem lehet nagyobb szintézist írni) hiányának pótlása legalább olyan fontos, mint a demitizálás. A Boia által felvetett kérdések egy részének megválaszolására (holokauszt, kommunizmus, jobboldali mozgalmak) történtek kísérletek, azonban a szerző nem törekedett ezek összegzésére. Nagyon kevés, a kilencvenes években megjelent tudományos munkára találhatunk utalást a könyvészetben. Talán magyarázatként szolgálhat, hogy Boia a könyvet nem a „céhbelieknek” szánta, hanem egy szélesebb olvasótábornak. Ezért az általa megkonstruált Románia-kép valahogy könnyen emészthetőnek tűnik, de ez nem csökkenti a szerző érdemeit. Boia mindenképp új vizeken jár, sajnos egyelőre magányosan.

Novák Csaba Zoltán

A különbség, ami számít

Magyari-Vincze Enikő: *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe.* [A különbség, ami számít. A szocio-kulturális különbözőség a feminista antropológia lencséjén keresztül.] Desire, Kolozsvár, 2002.

Cosma Ghizela – Magyari-Vincze Enikő – Pecican Ovidiu (szerk.): *Prezența feminine. Studii despre femei în România.* [Nők jelenléte. Tanulmányok romániai nőkről.] Desire, Kolozsvár, 2002.

Kell-e Romániának a feminizmus?

A Kelet-Európában is lassan intézményesült formában tetten érhető feminista politika főleg az akadémiai keretek közt talált otthonra Romániában a '90-es években.¹ A feminista ideológiák sajátos módon történő alkalmazása és átültetése – a romániai vagy más poszt-szocialista régió politikai, társadalmi és kulturális helyzetére vonatkoztatva – helyspecifikus célkitűzé-

¹ Itt elsősorban a Bukaresti Egyetem Politika-Tudományok Karán belül működő Gender Studies magiszteri képzésre kell gondolnunk, illetve a BBTE Európai Tanulmányok Karának Antropológia Tanszéke keretén belül működő Gender Studies Programra, amelyet a 2003/2004-es tanévtől önálló magiszteri képzésként is akkreditáltak. Természetesen az akadémiai kereteken kívül olyan nem-kormányzati szervek vállalták a feminista eszmék akadémiai szintű továbbvitelét a romániai kutatásokban, kutatás-támogatási projektjeikkel és kiadványaikkal, mint a bukaresti ANA, a kolozsvári Desire Alapítvány, a bukaresti FILIA Curriculum-fejlesztő és Gender-Studies központ. (Ezek az NGO-k és az említett az oktatási programok közt átjárás van, a civil szervezetek nagymértékben hozzájárultak ezeknek a programoknak a működéséhez, legtöbb esetben ők indítványozták ezeket, pl. a Desire Alapítvány a kolozsvári Gender Studies Program háttérintézménye, ez támogatja mindmáig a keretén belül oktatókat, illetve szervezi a program tudományos üléseit és vitáestjeit).

sek megfogalmazását kérte. Magyari-Vincze Enikő 2001-ben így foglalta össze ezeket a célokat: 1. empirikus tudás létrehozása a nők helyzetéről, a nemi kapcsolatokról a kulturális és társadalmi elemzés számos módszerével; 2. a szocializmus előtti, a szocializmusbeli és a posztzocialista valóságok nemi konstrukcióinak értelmezéséhez megfelelő elméleti diskurzus kialakítása; 3. interdiszciplináris viták kezdeményezése a társadalomtudományok különböző ágai között a téma komplexitásának tágabb értelemben történő körüljárása érdekében és egyben a „transz-diszciplináris csoportmunka” hasznosságának kiemeléséért; 4. tudományos és politikai legitimációért történő harc (egy olyan társadalomban, amely nem nézi jó szemmel a feminizmus semmilyen megnyilvánulását); 5. hidak építése nők között és nők által a tudományoságban, a nők nem-kormányzati szervezetben, politikai pártokban, állami szervezetben való aktív részvétele révén.² Ugyanez az írás arra is figyelmeztet, hogy Romániában a helyzet egyedi, viszont azok a problémák, amelyek a rendszer-váltás után is fennmaradtak vagy éppen keletkeztek, a feminista diskurzus segítségével másként írhatók le, mint a „mainstream” kulturális és társadalmi elemzésekkel.

A posztzocialista környezet³ egy teljesen más hozzáállást és más feminista „retorikát” követel, mint a sokszor annyira csodált és követett nyugat-európai környezet a maga feministáitól. Tehát a romániai nemi rendszerek kutatása nem hunyhat szemet azok fölött a problémák fölött (pl. a családon belüli erőszak, a gazdasági és politikai diszkrimináció, a média által forgalmazott túlszexualizált képek), amelyeket valójában a nyugati társadalom megoldottnak tekint, vagy legalábbis lényeges lépéseket tett ezek megoldásának érdekében. Emiatt észlelhető térségünkben a feminista diskurzus erőteljesebb jelenléte a nemi kérdések tisztázását célzó kutatásokban.

2 Magyari-Vincze Enikő: The importance of feminist studies in Romania. *Newsletter of the Interdisciplinary Group for Gender Studies at the Institute for Cultural Anthropology*, BBTE, Kolozsvár, 2/2001. 6–7.

3 Ez kétségtelenül jelentősen befolyásolja az elvek mögött kialakuló intézményi hálózatot, illetve annak a civil szervezetek szférájának kialakulását, amely felvállalhatná a mozgalom kibontakozását, és egyben lehetővé tenné a mozgalom leválását az akadémiai értelemben gyakorolt feminizmusról.

A nemi rendszer feminista értelmezése a kelet-európai antropológus szemével

Ez lenne a témája Magyar-Vincze Enikő nemrégiben megjelent, a feminista, de főként a romániai feminista antropológia és nemiségkutatások számára igen jelentős munkájának. Célja nem elsődlegesen a romániai feminizmus tárgyalása, hanem a feminista antropológia eddigi eredményeinek, kételeyeinek, sikereinek és gondjainak értelmezése, mindezen belül egy olyan elemzési mód megtalálása, amely a romániai nemiségkutatásokban alkalmazható lenne.⁴ A romániai nemiségkutatásokról nem mint lezárt folyamatról és kikristályosodott módszereket birtokló irányzatról beszél, hanem folyamatosan szembeállítja azzal az irányvonallal, amit általában véve az angolszász feminista elméletek képviselnek. Ebben a kelet-nyugat diskurzusban a kulcsszó a *különbözőség/ek*, amely a feminista antropológia általánosabb értelemben vett fókuszát is jelzi: ez az irányzat a *különbözőség* hangsúlyozását vállalja fel – jelzi a szerző többször is az írás során, de ez az ismételtetés nem válik céltalan önisméltléssé, mivel rendszerint más kérdés kapcsán erősíti meg azokat az elméleti feltevéseket, amelyek a probléma köré szerveződnek, kulcsfontosságúvá avatva ezt a fogalmat.

A nemi *különbözőség* (újra)tárgyalása fontos fejezete a kötetnek, mindez szükséges ahhoz, hogy később megértjük, hogyan konstruálódik a másfajta *különbözőség*. A szerző nagyon tudatosan vezeti végig ezt a gondolatot, és így jutunk el az olvasás során az etnikai, majd a nacionalista (szándékos) *különbözőség*tételhez, az identitáspolitikák alapján álló *különbség*hez, és végül ahhoz a „speciális” helyzethez, amelyet egy „posztoszocialista” állambeli „multietnikus” város problémái jelentenek.

A kötet *első fejezete* a feminista antropológia tudománytörténeti bemutatására vállalkozik, a feminista diskurzusnak és a feminista elméleti paradigmának a tágabb értelemben vett antropológiai diskurzusba való beépülését elemzi, tulajdonképpen három alapkoncepció köré építkezve: a női tapasztalatok, a társadalmi nem tapasztalatai és a többszintű *különbözőség* problémája köré. Elméleti példákon igazolja azt, hogy a feminizmus a nemi tudatosítás (gender-awareness) felvállalását és egy új episztemológiai terület kialakulását is jelenti. A feminizmus mint új tudományág felmutatásával természetesen

⁴ Ugyanez a cél követhető a szerző ugyancsak közelmúltban megjelent *Talking feminist Institutions* c. könyvében is, amely általa készített interjúkat tartalmaz számos olyan hollandiai és angliai feminista kutatóval, elméletíróval, mint Rosi Braiotti, Ineke Klinge, Gerry Holloway stb.

igyekszik megszüntetni azt az értelmezést, amely szerint a feminista kutatók nem lennének tudományos jellegűek. Ugyanennek az „önlegitimációs” tételnek a része az a mód is, ahogyan ezt az új tudományágat a más tudományágakhoz való viszonyában kezeli: a fejezet az antropológia és feminizmus közötti, sokszor korántsem konfliktusmentes találkozásokat is tárgyalja, egyenként értelmezve a nőkutatásokkal kapcsolatos antropológia, a társadalmi nem antropológiája és a feminista antropológia közti kapcsolatot, a köztük lévő lényeges vagy kevésbé lényeges különbségeket.

A *második fejezet* arra keresi a választ, hogy a feminizmus mint elméleti paradigma és társadalmi mozgalom milyen szerepet játszik a többszörös identitások felismerésében. Az egyének és közösségek ön- és beazonosítását az etnicitás és nemiség kereszttüzeiben szemlélve a szocio-kulturális *különbözőségekről* rendkívül széleskörű magyarázatot kapunk. A nacionalista identitáspolitikákat elemezve a szerző megállapítja, hogy ezek nemcsak az etnicitást és a nemzeti identitást termelik ki, hanem a nemet és a szexualitást is alakítják: a nacionalizmus tehát a nemet nacionalizálja (115., 120.), kitermelve így egyfajta *különbséget*, (a *különbséget*, ami számít...), diszharmonikus viszonyba állítva a társadalmi nemeket.

A könyv *utolsó fejezete* azt taglalja, miként alakul Romániában a nemi és etnikai különbség, hogyan konstruálódik a másság, és ez milyen szinten nyilvánul meg a szocialista és a posztszocialista környezetben. Ez a fejezet az etnikai és nemi rend helybeli alakulását fejt ki, elsősorban kolozsvári példán illusztrálva a helyzetet.⁵ A szerző a „multikulturális Kolozsvár” közhelyet szakszerűen bontja fel, azokat az identitáskategóriákat és az ezekhez rendelt társadalmi szerepeket vetve össze, amelyeket a hatalom tett egyértelműen kötelezővé és viselendővé a társadalmi szereplők számára. A három etnikum (román, magyar és cigány) különböző nemi csoportok, foglalkozások és korosztályok szerint történő vizsgálata arról ad képet, hogy az emberek mit gondolnak magukról és a másikról, illetve hogyan érzik magukat ezekben a megteremtett kategóriákban. A széles körű és változatos módszerekkel történő kutatás⁶ során a nemi rend feltérképezésében közrejátszó szempontok (

5 A nagyobb lélegzetvételű, 2001-ben a Desire Kiadó által megjelentetett, Magyar-Vincze Enikő által szerkesztett három-kötetes *Femei și bărbați în Clujul Multiethnic* (Nők és férfiak a multietnikus Kolozsváron) c. munka alapkövetkeztetéseit összegzi.

6 A kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes használata, a fél-strukturált interjúk, szociológiai felmérés, fókusz-csoport, talk show, és sajtófigyelés módszerek az etnikai és a nemi konstrukciók összefüggésére keresték a választ, illetve ezeknek az együtteseknek a nő-férfi viszonyokra, valamint az interetnikus kapcsolatokra való hatását figyelték. A szociológiai felmérést egy 1120 fős mintán végezték el, 847 román, 480 magyar, illetve 200 roma

indikátorok) a következők voltak: a nemi alapon történő munkamegosztás, a nők családban és családon kívül elfoglalt helyével és szerepével kapcsolatos koncepciók, ezen belül is olyan részletkérdésekre figyelt, mint a nemeknek megfelelő munkahelyek, a döntéshozó szerep, az erőszak, a nőiséghez és a férfiséghez rendelt értékek megvizsgálása.⁷

Magyari-Vincze Enikő – a romániai/kolozsvári problémák elemzésével – nemcsak hogy megfelelő példán igazolja a feminista antropológia módszereinek hasznosíthatóságát, hanem egyben a kötet elején összefoglalt elmélet gyakorlatban való alkalmazását is bemutatja, hangsúlyozva, hogy ez a módszer több a férfi-nő bináris kapcsolatrendszerének tanulmányozásánál. Jelzi ugyanakkor, hogy több hasonló módon konstruálódó identitás érhető tetten ugyanannak a problémának a kapcsán, amely problémák elsősorban a feminista elméletek segítségével dekonstruálhatóak és értelmezhetőek.

A szerző tudatosan vállalja a feminista antropológus szerepét, és nemcsak a feminista antropológia mint (lehetséges) társadalomtudomány-ág romániai meghonosításának szükségessége mellett érvel, hanem a nőtudomány publikus szférában való harcát is hangsúlyozza. Nem elvakult feminizmus ez, és nem is lejárt dallam újraéneklése akar lenni, hanem egy tulajdonképpeni szükséglet megteremtésére történő vállalkozás – jelzi folyamatosan a szerző, arra a hallgatásra történő válasz, amely a nőmozgalmakat és a nőkutatókat egyaránt kíséri.

A feminista elmélet, mint látjuk, a domináns társadalomtudományi eljárások és elméletek kritikája, az ezekkel való szembehelyezkedés és ezáltal új értelmezési modellek kitermelője kíván lenni, legalábbis így határozza meg önmagát. Magyari-Vincze Enikő könyve nem a „tudományos maszkulinizmus” direkt módon történő lemeztelenítését tekinti elsőrendűnek, ahogyan ezt a feminista diskurzus tagadhatatlanul ismételtlen megtette (és sajnos éppen ezért legtöbbször nem szült mást, mint ellenségeskedést és repressziót a társadalomtudományok berkeiben, gyakran agresszív hangneme miatt).

nemzetiségű kolozsvári lakoson, a mélyinterjúkat ugyancsak különböző korú, nemű és foglalkozású egyénekkal készítették (24 román, 20 magyar, 21 roma).

⁷ A kutatás eredményeiről nem szándékozom beszélni, ugyanis ezek összegezve megtalálhatóak az elemzett kötetben, másrészt a kutatás részletes eredményeit a tulajdonképpeni háromkötetes *Femei și bărbați în Clujul Multiethnic* is taglalja.

Ez a kötet éppen azt bizonyítja, hogy a „the personal is political”⁸ elv és a „gender-awareness”-ként megnevezett új tudás nem ellenséges szembefordulás a meglévővel, a létező elméleti irányvonalakkal vagy a nemi rendszer helyi gyakorlataival, hanem *tudatosítás*: egy másfajta látásmód tudatosítása ez, valamint hasznosságának, komplexitásának felismerése kíván lenni.

A feminista antropológia – jelzi a szerző – segít abban, hogy meglássuk, miként oszlik meg a hatalom férfiak és nők között etnikus, vallási téren, illetve korosztály szerint. Ez azt is jelenti, hogy a „feminista” kutató a nőiség és férfiség szubjektív tapasztalataival összefüggő nemiség diszkurzív és intézményi konstrukcióit vizsgálva (141.) azt mutatja meg, hogy egy bizonyos társadalmi és kulturális rendszeren belül hogyan alakulnak azok az eljárások, amelyek, bizonyos szimbolikus és materiális okoknak köszönhetően a *különbözöttséget* egyenlőtlenséggé varázsolják.

Tulajdonképpen nem arról van szó, hogy valami megmentő, csodákra és békekeremtésre képes jelenségről kell beszélünk a feminizmus kapcsán, hanem egy teljesen egyszerű felismerés hangoztatásáról (amelyet természetesen a feministák a nők egyenrangúságáért való harcukban nemcsak magukénak mondtak és mondanak, hanem sokszor egyúttal a maguk hasznára is próbáltak alkalmazni). Ennek a felismerésnek a háttérében az az egyszerű (az antropológiában régóta hangoztatott, de ezúttal többszörösen hangsúlyozott) elképzelés áll, miszerint a másikat nem az éntől *különbözőnek* kell látni, hanem *különbözöttségét* természetesnek kell felfogni. (16.) Ez a természetesség-látás pedig nem engedi a kiközösítést, a valamilyen alapon történő megkülönböztetést. És minden biztonnal természetellenessé teszi például azt a szociológiai felmérés következtében objektív ténynek minősülő arányrendszert is, amely szerint: „a 3 millió lejes havi keresleten felüliek számát nézve a román férfiak 13,1%-a, a román nők 6,8%-a, a magyar férfiak 2,5%-a, a magyar nők 2,1%-a, a cigány férfiak 3,3%-a, a roma nők 0%-a tartozik ebbe a kategóriába”.⁹

8 Ez a kifejezés a feminista antropológiának azt a felismerést jelzi, hogy a nők problémái nem csupán a magánélethez kötődő gondok, és nem csupán egyéni történések: az anyaság, az abortusz, a családi erőszak, a szexualitás, de a pornográfia és a prostitúció egyaránt újraértelmezésre szorulnak, ezeket a nyilvános és a tudományos diskurzusba be kell vonni, ugyanis általánosabb problémákat sejtetnek. (38.) Eszerint a politikai is új értelmezési kertetek nyer: nem csak politikai intézményeket, megnyilvánulást és diskurzusokat jelent, hanem minden olyan jelenséget magába foglal, amely hatalmi viszonyokat implicál. (39.)

9 A már említett kolozsvári felmérés alapján összegzi Magyar-Vincze Enikő az általam elemzett kötetben. (157.)

Hiányoznak nálunk a nemi rendszerek vizsgálatát megcélzó romániai kutatások, keveset tudunk magunkról, jelzi a szerző.

Feminizmus, nők, történelem

Valamelyest a fent jelzett szükségletre válaszolnak a Cosma Ghizela – Magyar-Vincze Enikő – Pecican Ovidiu által szerkesztett *Prezențe feminine. Studii despre femei în România* c. kötet tanulmányai is (amely időben korábban látott napvilágot, mint az előbb említett kötet). Ezeknek a szerzői többnyire a kolozsvári BBTE Európai Tanulmányok Karának Antropológia Tanszéke keretén belül működő Gender Studies Interdiszciplináris Csoporthoz (Grupul Interdisciplinar pentru Studii de Gen) tartozó kutatók és oktatók. Akárcsak nagyon sok más kelet-európai munka, ennek a kötetnek a tanulmányai is arra vállalkoznak, hogy elsősorban a szocialista, illetve poszt-szocialista állam keretei között létrejött (létrejöhetett), nemi alapon strukturálódó rendszereket tanulmányozzák, továbbá azokat a módozatokat, ahogyan ezek a rendszerek a patriarchális rendszert reprodukálják.¹⁰ De mindezen túllépve tágabb, történelmi perspektívákban is vizsgálják a romániai nő, nőiesség, nemi kapcsolatok és rendszerek világát.

A könyv csak a szó szoros értelmében hullt szét lapjaira az olvasás során. A tanulmányok azonban olyan tudatos és sokoldalú nőkutatásokról tanúskodnak, amelyek kétségtelenül alig egy évtizede szerveződő kolozsvári „genderesek” kemény munkáját teszik megkérdőjelezhetetlenné.

A kötet nem kimondottan feminista jellegű tanulmányok közlésére vállalkozik¹¹ (legalábbis nem ezt jelzi a címválasztás), az egyes írások módszereikben

¹⁰ Ezt a tendenciát követhetjük az 1996-os *Women and Men in East European Transition* c. nyári egyetem, majd az előadások anyagából született kötet kapcsán is (Feischmidt Margit, Magyar-Vincze Enikő, Zentai Violetta (szerk.), Kolozsvár, EFES, 1997), amely, mondhatni az elsők közt foglalkozott ilyen részletesen a kelet-európai, és ezen belül a romániai feminizmus és feminista antropológia kérdéseivel. Ugyancsak ezt a szükségletet igyekeznek kielégíteni újabban a kolozsvári Desire Alapítvány kiadványai (Magyar-Vincze szerk. 2001; Cosma–Magyar-Vincze–Pecican i. m. 2002; Magyar-Vincze i. m. 2002; Kőnczei Csilla: *Ilonka néni*. 2003.), illetve a bukaresti ANA gender-kiadványai. Erre adnak választ ugyanakkor azok a Kolozsváron évente megrendezett nemzetközi gender-konferenciák és workshopok is, amelyek más-más problémáit tárgyalják a nemi rendszereknek, ilyen pl. az 1999-ben megrendezett *Women in Civil Society és a Fighting Against Racism* c. workshopok, a 2000 óta kerekasztal-beszélgetésekkel „megünnepelt” március 8, amelynek témái voltak: 2000-ben: *Feminist movements from an East European perspective*, 2001-ben *Representations of Female Bodies*, 2003-ban: *Women's work*.

¹¹ A tanulmányok számbavételekor nem szándékozom a kötet felosztását követni, amelyet az egyes fejezetcímekkel érvényre is juttat (*Nők, nőiesség, feminizmus; A családi környezet;*

és témaválasztásukban is igen gyakran eltérőek (nem is beszélve arról, hogy a szerzők közt több férfi is van). Magyar-Vincze Enikő előszava azonban egyértelműen jelzi, hogy milyen irányba mutatnak ezek az elemzések, és ez nem más, mint a Romániában eddig nem kutatott, legalábbis nem a megfelelő igényességgel kutatott nemi viszonyok feltérképezése a gender-studies,¹² illetve a feminista elemzések segítségével. A kötet szerzői közül jónéhányan valóban alkalmazzák a feminista nyelvezetet, és feminista öntudatosságuknak adnak hangot olyan problémák tárgyalása során, mint az állampolgárság és a nemi rendszerek viszonya, a nőiség és férfiség társadalmi megkonstruálásának módjai a romániai intézményi gyakorlatban, illetve a magánszférában, értékelve a nők részvételét a rendszerváltás utáni romániai civil szervezetek működésében. (Magyar-Vincze Enikő, Demény Enikő, Adriana Băban). Mások a feminista és multikulturális oktatáspolitikákat (Mihaela Frunză), majd a nemi rendszerek romániai változásainak olyan elemeit vizsgálják, mint a diszkrimináció, a családon belüli erőszak, a háztartás és gyereknevelés problémái (Livia Popescu és Roth Mária). A feminista(bb) értelmezésekkel szemben egy olyan tanulmányköteget találunk, amely ugyancsak hiánypótló a romániai kutatásokban, olyan társadalomtörténeti tanulmányokat, amelyeknek a témája a *nő, a történelemben*, (az uralkodó felesége, az intellektuel szeretője, a századeleji aktivista nő, a prostituált, a koncentrációs táborban élő nő), a *nemi kapcsolatok változatai a történelemben*, a *nő a román történetírásban*. Ezek a jobbra mikrotörténeti tanulmányok azokat a nemi rendszereket szemléltetik, amelyek (elsősorban a 18. századtól) meghatározóak voltak a román társadalom számára. A tanulmányok nem törekszenek teljességre, és nem igyekeznek egymást kiegészíteni sem, hogy egy „egységes képet adjanak” a valamikori román társadalom nemi viszonyairól, csupán egy-egy szeletét vizsgálják a kiválasztott társadalomnak.

A feminista és a társadalomtörténeti írásokat két, témájában és hangvételében az előzőektől eltérő írás egészíti ki. Az egyik Könczei Csilla személyes hangvételű (etnográfiai) emlékezése és ezen belül Ilonka néni cigányasszony

A nyilvános szférában való szereplés; Többszintű identitások, majd a Róluk szólva..., amely többé-kevésbé tematikusan csoportosítja az egyes dolgozatokat. Az én szempontrendszerem nem tematikus, hanem módszertani és diszciplináris lépéseket követ. Eszerint a feminista vagy elméleti társadalomtudományi szövegek mellett egy jelentős társadalomtörténeti szövegegyüttest találunk, valamint két szubjektívebb hangvételű írást.

¹² Magyar-Vincze Enikő a gender-studies kifejezés gyakoribb és kedveltebb használatára hívja fel a figyelmet, amely legtöbb esetben a „feminista kutatások” helyett szerepel, jelezvén, hogy ez a megnevezés-politika annak az önlegitimációs stratégiának a része, amelyben a „gender” kifejezés, tisztább magyarázatokat hordozó, ideológiától mentes kifejezés lévén, enyhítené az akadémiai patriarchátus fele irányuló kritika életét. (21.)

narratívája.¹³ Montázszerű képekből tevődik össze az emlékezés az emlékezésben, és olyan egyszerűen és közvetlenül szólal meg, akárcsak egy terepnapló egy bemásolt interjúrészzel, a szöveg azonban egyebet kínál: a cigányasszony másságát a kutató másságával szemben, mindezt az egymásra helyezett (kutatói – adatközlői) narratívák szemszögéből. A másik írás Aurel Codoban filozófiai értekezése a másságról, a másik nemről, a másíkról, amely az énnel szemben helyezkedik el, tulajdonképpen abból az elvből indul ki, hogy a szexről szóló biológiai és kulturális elméletek nem lényegesek a másság megértésében.

Ezúttal nem fogom rendre értékelni mindegyik tanulmányt, csupán néhányat emelnék ki közülük, valamint néhány olyan gondolatot, amelyek ezt a kötetet egyedülállóvá teszik, megfogalmazva egyúttal néhány, ezek kapcsán felmerülő kérdésemet is.

A kötet egyik legmarkánsabb és legtöbb kérdést felvető tanulmánya a Magyar-Vincze Enikőé, aki a szocializmus előtti, szocializmusbeli, majd a változások utáni állam-egyén viszonyt értelmezve azt az elképzelést, feltevést igyekszik igazolni, miszerint az állam mindenkoron meghatározta a keretén belül konstruálódó nemi rendszert, illetve a nemi identitásokat. Az állampolgárság az állam és az állampolgár közti viszonyt feltételezi – jelzi. (82.) A szocializmusban annyit emlegetett emancipált nőt mint egy tudatosan konstruált állampolgár-típust mutatja be, határozottan utalva arra, hogy az említett folyamat megközelítőleg sem volt emancipációnak nevezhető: a nők továbbra is alárendelődtek, ezúttal (a férfiakkal egyenlő módon rendelődtek alá) az államnak, tehát a maskulin egyéni patriarchátust az állami patriarchátus váltotta fel. A romániai nőkérdés a rendszerváltás után sem tekinthető megoldottnak, mint ahogyan korábban sem volt az, jelzi a tanulmány szerzője: a nemiség problémája csökkentettebb mértékű érdeklődést mutat, a nők eltűntek a posztszocialista politika színpadáról.¹⁴

¹³ A teljes szöveg már könyv formájában is megjelent. (Könczei 2003.) A könyv egy háromnyelvű (román, magyar és roma nyelvű) elbeszélés-gyűjtemény, amely Ilonka néni élet-történetének töredékeit tartalmazza. Érdekessége az is, hogy a három nyelven lejegyzett történetek nem egymás fordításai, hanem a különböző beszédhelyzetekben lejegyzett, különböző nyelvű szövegek montázként egészítik ki egymást. A tanulmánykötetben megjelent részletek ebből adnak ízelítőt.

¹⁴ Ezt „Elena Ceaușescu szindrómának” nevezi.

A nők publikus szférából való hiányára keresi Demény Enikő is a választ a tanulmányában, a romániai nők civil szférában való jelenlétét értékelve.¹⁵ Demény Enikő a feminizmussal szembeni passzivitást vagy ellenségeskedést a patriarchális rendszerből öröklött csoporttudattal magyarázza, a romániai (és egyáltalán a legtöbb kelet-európai) társadalmakat jobbra tradicionális, kollektív szemlélettel rendelkező társadalomnak véli, amely kollektív szemlélet lényegét tekintve szemben áll a feminista mozgalmaknak otthont adó individualisztikus társadalomszemlélettel. „Romániában [...] nem beszélhetünk feminista mozgalomról” – állapítja meg a szerző. (268.) A romániai nők részvételét a civil szervezeti hálózatban akkor is fontosnak tartja, ha az illető szervezet nem feminista jellegű, mivel elképzelése szerint ez a részvétel nagymértékben hozzájárulhat a helyi nemi rendszerek megváltozásához (és a nemi szerepek alkujára is sor kerülhet), amely azt eredményezi, hogy a nők újraértékelhessék saját identitásaikat, és levetkőzzék azokat a tulajdonságokat, amelyeket kényszerből mások rájuk aggattak – mondja. (289.)

Kevésbé aktivista hangú, inkább elméletibb jellegű Adriana Băban tanulmánya. A szerző egyrészt annak felismerését közvetíti, hogy a nemi problémák nem oldódnak meg a „nők a férfiaknak alárendeltjei” axióma állandó hangoztatásával (56.), tehát a nemiségkutatásnak nem kell kimondottan a nő–férfi közötti alapellentétre reflektálnia, másrészt azt hangsúlyozza, hogy a nemi rendszerek tanulmányozása során különbséget kell tenni az elméleti koncepciók és az egyes nemekkel kapcsolatos attitűdök, viszonyulási módok között. Ezek a következtetések a módszertanilag még korántsem egységes, tudományosságban csak „tapogatózó” romániai gender-studies lényeges kérdéseit tisztázzák.

Ami a társadalomtörténeti írásokat illeti, ezek a tanulmányok valójában arra a szükségletre hozzák a választ, amelyet Ovidiu Pecican a román történetírás nőalakja kapcsán megfogalmazott a kötetben, amikor az elsősorban Nicolae Iorga, Constantin Gane, Sultana Craia és Lucian Boia szemszögéből látott, főként középkori nő alakjait veti össze. A román mitológia „marginális helyzetben van”, kiaknázatlan, alig kutatott – jelzi a szerző. Ez a felismerés ugyanakkor rejtetten előreutal azokra a (főleg a jelen kötetben található)

¹⁵ A kérdést feltette már korábban Mihaela Miroiu is, aki a romániai antifeminista attitűdöt közvetlenül összekapcsolja a konzervatorizmussal, amely többek közt a nacionalisták, a vallásos fundamentalisták, a sajtó szövegeiből táplálkozik. A romániai társadalom szerint az, aki ezeket a „forradalmi” eszméket vállalja a nemiség kapcsán, kétségtelenül „a morális degeneráció és a társadalmi rendezetlenség szimptomááját hordozza”, és a kommunista egalitárius ideológiához tér vissza (Mihaela Miroiu: *Antifeminism și conservatorism. Caietele Tranziției 1998–1999*: 58.)

történelmi tematikájú tanulmányokra, jelezvén ezek értékét, amelyek a román történetírásban keletkezett úrt pótolnák a történelmi nőalakok megelevenítésével.

Florin Valeriu Mureșan – illeszkedve a Pecican által felvázolt diszciplináris keretbe – a 18. század közepén élt beszercei nők alakját rajzolja meg, elsősorban ezek családban betöltött szerepét értékelve. Ezek a nők, jegyzi meg a szerző, a gyerekgondozáson és a háztartáson kívül mezei munkát végeztek, viszont semmilyen módon nem vehettek részt a családfő elvi döntéseiben, maximálisan kívül kerültek a határozathozatalon. A teljesen a férfi hatalma alatt álló nők sorsa kegyetlen, írja, és bár objektív tényezők felsorakoztatására és értelmezésére törekszik, nemegyszer kiérződik az a szubjektív empatikus hang, amely kíséri az események elbeszélését. A leírás a maga nemében szinte semmi új következtetéssel nem járul hozzá ahhoz az erdélyi, tradicionális család-kép megrajzolásához, amelyet korábbi társadalomtörténeti írások adtak. A tanulmány módszerei és elméleti feltevései révén válik egyedivé, attól, hogy egyedi példákön szemlélteti a női életutak és kapcsolatháló alakulását a leánykortól az özvegyességig, egy mikrorégió társadalmi atmoszféráját keltve életre.

Hasonló problémát értelmeznek Adriana Florica Muntean és Sorina Paula Bolovan is tanulmányaikban, akik a 19. század eleji erdélyi asszonyt illetve a modern kori erdélyi román falusi nő helyzetét vizsgálják történeti adatok segítségével. Az erdélyi közösségekben tapasztalható nemek közötti egyenlőtlenség (legalábbis mai szemmel egyenlőtlenségnek látott viszony) mindkét tanulmány központi témáját képezi, és ezt egyaránt tettenérik az öröklési szokásokban, különféle rítusok, szokások értelmezése során, de olyan köznapi események kapcsán is, mint a feleség ütlegetése vagy a házastársak elválása körül keletkező bonyodalmak. Ezek a szövegek, akárcsak a korábban említett Mureșan tanulmánya, valóban újítást jelentenek a román történetírásban, hiszen olyan témákat dolgoznak fel, amelyek eddig szinte szóba sem kerültek: családon belüli viszonyokat, a család és a közösség viszonyát, a közösségeken belüli nemi pozíciókat értékeli újra, ezáltal természetesen a modern történetnyszemlélet mindennapiság-kutatásaiba illeszkednek. A leírások azonban sokszor az állandó nyugat-kelet párhuzammal az összehasonlítás során belesznek az általánosítás csapdájába (a nyugatot egy stabil, azonos tulajdonságokkal rendelkező tömbnek írják le): „... bár a keleti modell szigorúan szétválasztja a nemeket, Nyugaton a nő – ha nem is ő a tulajdonképpeni ura, de – aktív része a nyilvános térnek.” (Muntean, 160.) Ugyanígy általánosítanak mindketten az „erdélyiség” kategóriáján belül is. Ennek kapcsán Muntean szinte egyértelműen csupán román közösségekről beszél, a következtetést pe-

dig nem az erdélyi román, hanem „az erdélyi” közösségekre vonja le, Bolo-
van pedig úgy ír az erdélyi román falvakról, mintha nem is venne tudomást ar-
ról, hogy Erdélyen belül nem beszélhetünk egy egységes társadalomról, sem
kultúráról.

A „tradicionális társadalom” nemi viszonyait tárgyaló tanulmányokon kí-
vül négy rendkívül izgalmas történelmi tematikájú írást is tartalmaz a kötet:
Lucian Năstasă, Ghizela Cosma, Simona Stiger és Ruxandra Cesereanu ta-
nulmányairól van szó, akik nemcsak témaválasztásukban, hanem módszertani
kérdéseikkel egyaránt hozzájárultak a történelmi alapozottságú nemiségkuta-
tás romániai körvonalainak erőteljesebbé tételéhez. Lucian Năstasă tanul-
mánya történelmi „pletykákat” gyűjt össze: azt kísérhetjük végig, hogy a –
főként a 19–20. században elő – román irodalom és a román tudományosság
nagyjai (Mihai Eminescu, Dimitrie Anghel, Brătescu-Voinești, G. Ibrăileanu,
Alexandru Philippide, Ion Luca Caragiale, Bogdan P. Hașdeu, Tudor Via-
nu stb.) milyen nőideálokot formáltak maguknak, és ez az ideál, illetve ennek
az intellektuel rétegnek a nőkhöz való viszonya miben különbözött a közem-
berétől. A kérdéseket a lencsevégre kapott „nagy emberek” házasság előtti, há-
zasságon belüli és azon kívüli kapcsolatainak részletes elemzésével válaszolja
meg. Mindezt a frappáns, de ugyanakkor szakmailag gondosan előkészített
szöveget személyes levelezések, (kevésbé nyilvános) irodalmi alkotások és
a történetírás által eddig (többnyire foghíjasan) regisztrált adatok segítségével
állítja össze.

Simona Stiger ugyancsak egy eddig kevésbé vizsgált területére lépett
a történelemnek, amikor azokat a 19. század végi és 20. század eleji erdélyi fe-
minista mozgalmakat írja le, melyeket nemcsak a történetírás, hanem a femi-
nista irodalom is rendszerint elhallgat. A nemzeti egységet és szabadságot
szolgáló ideológiát és a nemzeti érdekeket szolgáló női emancipáció kérdését
sajtóelemzéssel és a gyűlések jegyzőkönyveinek levéltári tanulmányozásával
mutatja be, a többnyire a *Telegraful Român, Familia, Femeia și familia* c. erdélyi
román lapok hasábjain megjelent, elsősorban a nők oktatását célzó, „emanci-
pációs” jellegű írások és a korabeli női összefüggések (brassói, kolozsvári, ba-
lázsfalvi) értelmezésén keresztül.

Ruxandra Cesereanu tanulmányának a témája nem a falusi nő, nem is
a feminista nő, még csak nem is a fejedelmek asszonyai, bár kétségtelenül az
eddig szemponatok vagy munkamódszerek valamilyen szinten kapcsolód-
nak ehhez a kérdéshez is. A tanulmány a 20. század közepén román koncent-
rációs táborban élő politikai női foglyok narratíváit elemzi. Más perspektívát
hoz ez az elemzés, mint a korábbi szövegértelmezések, a narratívákat tartja

elsőrendűnek és nem az eseményt, és nem eszközként olvassa ezeket a történelem értelmezési folyamatában. Az elbeszéléseken keresztül pedig a személyeket és az egyes életutakat figyeli meg, közös vagy egyéni mechanizmusokat, a kínzások és kegyetlenségek túlvészelésére, elkerülésére kidolgozott számtalan technikát és az ezekhez való viszonyulási módokat taglalja.

Ghizela Cosma tanulmánya az erdélyi prostitúcióról nem a jellegzetes várostörténeti tanulmányok sorába illeszkedik, mivel a vizsgálat során lemereszkedik a legalsóbb, a deviánsnak tekintett (ha a maga kontextusában nem is ilyen élesen elítélt, de ma kétségtelenül annak tartott) társadalmi rétegek mélyére. A korabeli dokumentáció és értelmezések rendkívül változatos irodalmát ismerteti, mindebből egy élénk képét festi a 20. század elején még többé-kevésbé legitim foglalkozásnak, a prostitúciónak. A prostitúciós intézmények minden formáját megvizsgálja: az utcai (szabad) és bordélyházi prostitúáltat egyaránt, azonban ezt a társadalmi (foglalkozási?) réteget nem szakítja ki a maga társadalmából, folyamatosan utalás történik azokra a társadalmi reakciókra is, amelyek ezt az életmódot/foglalkozást övezik.

A kötet egyik hiányossága, hogy egyetlen tanulmány sem hivatkozik azokra a „tradicionális módszerekkel” vagy a „mainstream” tudományterületekhez tartozó szociológiai, antropológiai vagy etnográfiai munkákra, amelyekkel tulajdonképpen szembefordul, és amelyek (a maguk módján ugyan, de) foglalkoztak a romániai nők társadalomban elfoglalt helyével, a nemi kapcsolatokkal, illetve több nekifutással is próbálkoztak annak a meghatározásával, amit a nemi viszonyok jelentenek egy közösségben. Amennyiben szó is esik pl. a falusi társadalom nőalakjáról, ez csupán a román közösségek vizsgálatán keresztül történik egy alkalommal (Anamaria Iuga máramarosi nőkről szóló tanulmányában). Pedig ami az erdélyi magyar etnográfiai kutatásokat illeti, igenis létezik a nemi kapcsolatok vizsgálatának szakirodalma, ha nem is kapott a téma elsődleges szerepet a néprajzi kutatásokban.¹⁶

Tehát itt a hiány kettős, ha nem többes: nincs utalás a mainstreamre és nincs utalás a más etnikumok által feltárt eredményekre. Mindez egyrészt azért lett volna szükséges, mert a gender-studies korábbi módszerekkel való szembehelyezkedését vagy az ezek kiegészítésére való törekvését nem látom

¹⁶ Lásd: Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Bukarest, 1995. Nagy Olga több kötete (pl. *Asszonyok könyve*, Budapest, 1988; *Népi változatok szerelemre és házasságra*. Székelyudvarhely, 1994), illetve több tanulmánya (pl. *A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban*. In: Pozsony Ferenc szerk.: *KJNT Évkönyve 1998*. 52–66.), Zakariás Erzsébet: *Asszonyélet Erdélyvidéken*. Marosvásárhely, 2000., Barabás László több tanulmánya, és talán még folytathatnánk a sort az erdélyi társadalomnéprajzi munkák sorával, amelyek ha nem is központi témaként, de *kérdésként* kezelik a nemi kapcsolatokat.

másként elképzelhetőnek, csak ha a korábbi eredményeket is folyamatosan idézik az új példák hozatala során. Másrészt pedig ez a tudományos tradíció, amellyel rendelkezünk, akkor is, ha újraértelmezésekre vagy szembefordulásra késztet, tagadhatatlanul az alapját képezi annak a(z új) tudományos szemléletnek, amely vele – adott esetben – szembefordul.

*

Mint látjuk, a romániai feminizmusnak, nemiségkutatásnak még számos kérdést meg kell válaszolnia, még nagyon sok módszertani kérdést kell letisztáznia. A kötetek – változatos szempontrendszerek egységesítésével – ebből a munkából vállalnak részt. Ebben a folyamatban talán az a legizgatóbb, hogy tanúi lehetünk egy új tudományág/módszer interdiszciplináris önszerveződésének,¹⁷ amelyet elsősorban a változtatás szükségessége mozgat – a különbözőségek felismerésének és a különbségtétel megszüntetésének szükségessége. Azé a különbözőségé, ami számít...

Bokor Zsuzsa

17 Pszichológusok, szociológusok, antropológusok, történészek, filozófusok együttműködését figyelhetjük meg, és ez nem csak egy közös módszerrel, a gender-studies-zel való munkát jelenti, hanem különböző tudományterületek módszereinek egy közös kutatásban való alkalmazását is.

Európa arcai

Losonczi Alpár: *Európa-dimenziók. Kultúra, kontextus, kisebbség – fenomenológiai távlatok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002. 285 p.

Mondják, hogy amikor Zeusz elrabolta, majd elhagyta Európét, a királylány öngyilkos akart lenni. Aphrodité vigasztalta meg azal, hogy felfedte előtte: az istenek ura az, aki elrabolta, s a földrész, ahová került, az ő nevét fogja viselni. S talán az sem mellékes, hogy Európé Zeusztól született két fia az a Minósz és az a Rhadamanthüsz, akik az alvilág bírójaként ismeretese a görög mitológiában.

Sokan mondják azt is (Jan Patočka, például), hogy az európai filozófia, illetve az európai „szellem” akkor született, amikor az istenek kiköltöztek a világból, azaz ráébresztették az embert, hogy magának kell boldogulnia az igazsággal – ahogy Patočka mondja, a sakktábla mindkét oldalán kell játszania, a saját, korlátozott emberi térfelén, illetve ezzel egyszerre azon az oldalon is, amely mindenképpen meghaladja. Ugyanez az európai filozófia, nyomában pedig az európai ember (ideiglenesen ne vessük el ezt a fellengzős megnevezést) alig egy évezred múltán már abban hitt, hogy a játszma sikerült, meghódította a másik térfelet, s a maga és a világ maradék részének Minószaként és Rhadamanthüszaként nincs más dolga ezen a világon, csak az, hogy a maga igazságát, melyet Egyetemes Igazságnak hitt, terjessze. Csalódott, persze. Így hát újra ott áll, ahol, mint Heidegger szerette mondogatni, valójában mindig is állt, a kezdeteknél, jó esetben rákérdezve arra, hogy „ki is vagyok én”.

Losonczi Alpár legújabb kötete, az *Európa-dimenziók*, ennek a kérdésnek a monumentális feltérképezésére vállalkozik. Azért mondom, hogy a vállalkozás monumentális, mert a „ki vagyok én” kérdés tárgya nem valamely jól meghatározható, egyszer s mindenkorra körülhatárolható (filozófiailag szólva: szubsztanciális) identitás, hanem sokféle kontextus, sokféle identitásré-

teg határozza meg. Ezeknek a rétegeknek a kibontására vállalkozik Losoncz, méghozzá hamisítatlan filozófusi alapállással: kevésbé konkrét válaszokat, mint a lehetséges válaszok *lehetőségfeltételeit* dolgozza ki, ami Kant óta nem másnak számít, mint egyáltalában a filozófia dolgának. Ez a munka persze igénybe veszi nemcsak a filozófust, hanem a szerzőben lakozó társadalomkutatót is, ezért a kötet látszólagos heterogenitása (filozófiai-filozófiatörténeti eszmefuttatások, diskurzuselemzések, kisebbségelméleti megközelítések egymás mellé kerülése) voltaképpen természetes és – mint a későbbiekből, remélem, kiderül –, rendkívül termékeny. Valóban dimenziókat tár fel tehát ez a könyv, az Európának nevezett eszme és az Európának nevezett jelenség különböző dimenzióit – ezen a ponton pedig fel kell hívnunk rá a figyelmet, hogy a szerző maga is gyakorló fenomenológus, aki azzal indokolja a fenomenológiai módszer választását, hogy a fenomenológia „alulról építkező gondolkodás, mert észlelni fontosabb, mint konstruálni, a megjelenés megragadása, a történet tisztelete, műhelymunka, amely a tapasztalat forgácsain munkálkodik.” Márpedig nincs tapasztalat képzet nélkül, így az Európa-tapasztalat sem létezhet Európa-eszme, illetve európai eszmék nélkül. Ez az egyik út, amelyen a szerző nyomán el kell indulnunk.

A kötet első része (*Az „európai emberiség” – egy korszak vége*) a klasszikus német történetfilozófia mérföldköveit (Kant, Herder, Hegel) elemezve nem pusztán nyomon követi a későújkori Európa-eszme megszilárdulását, hanem eközben olyan meggyőződések (előítéletek? mítoszok? hitek?) eredetét hozza felszínre, amelyek, ha a kortárs európai (illetőleg amerikai, de Amerika a jelzett korszak fényében mintegy Európa „meghosszabbítása”) elméletírók munkásságát nem is, de a társadalmi-politikai gyakorlatot – nyomaikban legalábbis – mindenképpen meghatározzák (a gyarmatbirodalmak utódállamainak sorsát, például). Losoncz értelmezésében ugyanis Kant és Herder (de alighanem érvényes ez Hegelre is) okfejtéseiben „elénk tárul az *önállító*, öneszmélő Európa, amely önmagával együtt mindig a földkerekség egészét óhajtja láthatóvá tenni.” Hegel Európa-értelmezésével részletesebben foglalkozik a szerző, s úgy vélem, avatott elemzésének egyik legfigyelemreméltóbb vonatkozása az az érzékenység, amellyel Hegel ellentmondásos (dialektikus?) esetlegesség-fogalmához viszonyul. Hegel ugyanis az a filozófus, aki ráirányította a figyelmet a történelmi cselekvések nem szándékolt következményeire és egyes (például természeti) adottságok meghatározó szerepére, ugyanakkor egyenesen szükségszerűnek tartotta ezeknek az esetlegességeknek a célszerűségét – *nota bene*, egy olyan észhit nevében, amelyet nem lehet azzal vádolni, hogy nincs tisztában saját legitimációjának ellentmondásaival:

az ész azért tekint ésszerűen a történelemre, mert *nem tehet mást*. És pontosan ez az ésszerűség az, amely Hegel számára Európa privilégiumának bizonyul. Az európai emberiség ugyanis – némileg leegyszerűsítve – szerinte azért „természeténél fogva szabadabb”, mert sajátja az önmagára és szabadságára irányuló reflexió. Ezzel azonban, öntudatlanul bár, de megkérdőjelezi mások szabadságát – Losonczi megfogalmazásában: „az európai kultúra az uralom elvét vallja [...]. Úgy hagyja a világon kézjegyét, hogy a »végtelen tudásvágy« által ösztönzötteen az idegenben az idegenség megszüntetésének lehetőségét valószínűsíti meg.”

Ennek a kulturális magasabbrendűségi komplexussal terhelt Európa-képnek az egyik alternatívája Max Scheler javaslata Európának kultúrkörként való értelmezésére (erről lásd bővebben a kötet Schelerrel foglalkozó fejezetét). A másik út az, ha az európai önértelmezési kereteket belülről, világfogalmának átalakításával kíséreljük meg módosítani – nagyjából ezt az utat próbálják bejárni a huszadik századi filozófiák. Nem véletlen, mutat rá Losonczi, hogy a világ fogalmának tematizálása voltaképpen *minden* huszadik századi filozófiára jellemző. Ezek a filozófiák olyan világfogalmat keresnek, amely megfelel „a közvetlenség restitúciójára” vonatkozó igénynek, vagyis képes egy olyan világ képének megalkotására, amely valóban a „mienk” lehet anélkül, hogy az egyetemessé tágtított európai észhit (ejtsd: az európai észbe vetett hit) kizárólagosságát hirdetné. A fenomenológia „nagy öregjei” (Edmund Husserl, Eugen Fink, Martin Heidegger) által megalkotott világfogalmak kapcsán viszont Losonczi elemzésében lényegében arra vetül fény, amire mindezek a „világfilozófiák”, minden jelentőségük ellenére, *nem* adtak választ. Ez pedig nem más, mint *a közös élet értelme*. Márpedig mi a közös élet? „Az együvé tartozás azokkal, akikkel az együttlét kockázatot, nehézséget, folytonos erőfeszítést jelent.” Vagyis, miután szemügyre vettük Európa önképét, illetve azt, ahogyan más kultúrkörökkel szemben definiálja magát, Európa „dimenzióinak” belső konfliktusaival, Európa belső megosztottságával szembesülünk: Nyugat és Kelet konfliktusával, a nemzetállamok Európája és a kisebbségiség konfliktusával, az etnikai uszítás és a háborúk valóságával. Mindezt pedig *nem* idegen elem Európa testében: ez az Európa-tapasztalat. Amely egyúttal krízis-tapasztalat.

Losonczi nem kevés meggyőző erővel mutatja ki, hogy a „krízisben való állás” *a kezdetektől* beleivódik az európai azonosság önértelmezésébe, amennyiben a válsággal való számvetés eleve fellelhető már az európai igazságfogalom parmenidészi eredeténél is. A könyv azon részének, amely az európai válságtapasztalatot elemzi (*Európa mint válsághagyomány: Válságtapasztalat*

mint Európa-elbeszélés), kétségkívül a Jan Patočkával foglalkozó fejezet a súlypontja. A szerteágazó értelmezésből hadd ragadjunk itt ki mindössze két momentumot: az értelemadás és a válságtapasztalat szoros összefüggését, illetve a gondolkodás és a politikum egymásra-utaltságát. Az értelemadással kapcsolatban Patočka arra mutat rá, hogy az nem akarati cselekvés, hanem történés, s így az értelemvesztés tapasztalata egész egyszerűen kijátszhatatlan. Az értelemmódosulások pedig kockázattal terhesek, márpedig, mondja Losonc, „*a kockázatból ránk háruló veszélyeknek a folytonosan módosuló kontextusa a történelem.*” Mindezek fényében a történelmet Patočka nyomán nem adottságként, hanem teljesítményként kell értelmeznünk, hiszen a történelem feltétele Patočka szerint „az önfenntartásba való beszűkülésen túlmutató, szabadságra való eltökéltség.” Ily módon viszont a *lélekkel való törődés* Patočka-i kulcsfogalmának megfelelő magatartás is csak akkor nyer értelmet, ha kilép a láthatóság szférájába, azaz akkor, ha átjárás valósul meg a filozófia művelése és a politikum között. Óhatatlanul bekerülnek tehát a játékba „a közös élet szimbolikus dimenziói”, amelyek tárgyalásánál a fenomenológiai elemzés a politikai tapasztalattal érintkezik.

Ilyen elemzést nyújt *A mitopolitika elevensége* című fejezet, amely azt vizsgálja, milyen eszközökkel és milyen mitopolitikai stratégiákkal valósították meg a nyolcvanas-kilencvenes évek Szerbiájában az etnopolitikai mozgósítást. Losonc először is azt a diskurzust elemzi, amely egyáltalán lehetővé tette a leplezetlen mitopolitikai beszédmód eluralkodását, s amely a szerb népet a huszadik század történelmének (egyúttal a szocializmusnak) áldozataként látatja, eközben pedig azt sugallja, hogy a nép „autentikus léte” csak „a kommunizmus előtti korra vonatkozó »identitásgeneráló« emlékezet” révén szerzhető vissza. Ezután két mitopolitikai stratégiát vizsgál részletesen, amelyek voltaképpen „a háború mitológiáját” készítik elő: az „etnifikált nekroffliát” (melynek lényege, hogy „szerb föld az, ahol szerb sírok domborulnak”, de, mint a szerző rámutat, a nekrofilikus tendencia – pl. holtak újratemetése – általánosan jellemző jegye a kelet-európai posztkommunista társadalmak identitásgeneráló stratégiáinak), illetve a mitopolitika térnyerését a tömeg- és magaskultúra keretei között. Mindeközben nyomon követi a mitopolitikai diskurzus leplezetlen eluralkodásának stációit, továbbá megkísérli feltárni a jelenség társadalmi hátterét is (pl. a második világháború utáni szerbiai „negatív urbanizációt”). A háború mitológiájának elemzésekor pedig olyan mitológéákat tárgyal, mint a „visszatérő harcos” vagy a kosovói csata mitológémája, mely utóbbi kapcsán részletesen elemzi a szerb elnök 1989-es, a csata évfordulója alkalmából elhangzott beszédének szimbolikus tartalmát.

Losonczi egyébként azon az állásponton van, hogy a politika és a mitikus értelemhorizontok összefüggése nem véletlenszerű, hanem „az európai történelem mélyszerkezetét bevilágító mozzanat”. Ezt azért fontos megjegyeznünk, mert az európai önértelmezés sokáig igen kevésbé tematizált vetületére mutat rá. Továbbá hangsúlyozza azt is, hogy a közösségi mitológiának a politikai ideológiákkal, esetenként pedig az erőszakgyakorlattal való összekapcsolódása nem jelenti azt, hogy a közösségi mítoszok funkciója ezek legitimitációjában merülne ki. Hisz minden nemzet vonatkozásában számolhatunk „az elkötelező érvényű megalapozó történetek”, a mitopolitika iránti vággyal, amely „párosul a történetiség elrejtésével.” Igazából az itt a kérdés, hogy milyen történelmi körülmények teremtenek lehetőséget arra, hogy „egy etnikum vállalja az erőszakgyakorlás kockázatát”, illetve „mikor válik elfogadottá a meggyőződés, hogy az etnikai önformálás *egyetlen* megfelelő eszköze az erőszak.” Minderre csak a mitopolitika történelmi dinamikájának elemzése adhat választ.

A háború mitológiája mindenképpen érzékeny pontja az európai önértelmezésnek, hisz nem tagadható, hogy a késő-újkorból örökölt fogalmi keretek igenis lehetővé teszik a háború legitímálását, sőt, adott esetben apológiáját (itt nyilván nem Kantra gondolunk) – a leggyakrabban olyan alapon, hogy a háború lehetőséget nyújt szubjektivitásunk korlátainak meghaladására valamilyen magasabb eszme (állam, nemzet vagy közösség) nevében. Nos, ezt az illúziót leplezte le némileg a totális háborúk huszadik századi tapasztalata, s ennek a tapasztalatnak a filozófiai feldolgozását tárgyalja a *Miért is válik az I. világháború meghatározó jelentőségűvé számunkra? Háború-diskurzus a fenomenológia kereteiben* című alfejezet, elsősorban pedig Jan Patočka háború-értelmezését. Az első világháború ebben az interpretációban úgy mutatkozik, mint „az energiakomplexummá változott Európa háborúja”. „Az erőparalelogrammában, amely a 20. században nyer szilárd alakzatokat, a háború az eredő. Az erő jegyében formálódó emberi állapotban valójában mind a háború, mind a béke az *instrumentum* szerepét töltik be. Az erő szolgálatába állított háború, a demobilizációra irányuló törekvés ellenére, elemészt minden jelenséget, az erőfölény elve úrrá lesz Európán.” Ha mindehhez netán hozzáolvassuk Gérard Granel *Előttünk a harmincas évek* című tanulmányát,¹ úgy elgondolkodhatunk azon, hogy voltaképpen nem az európai modernitás (matematikai-)filozófiai alapelvei vezetnek-e a totalitás megnyilvánulásának szükségletéhez.

¹ *Les années trente sont devant nous.* Magyarul: *Korunk* 2002. július, 3–22.

A háború mitológiáját tehát fölöttébb kétséges vállalkozás „Európa-idegenként” értelmezni. Többek között pedig azért is, mert az erőszakot *kívülről* értelmező perspektíváknak is meglehetnek a maguk mítoszai. Ezzel kapcsolatban Losonczi Slavoj Žižek kritikájára hivatkozik, amellyel a szlovén gondolkodó a nyugat-európai „Balkán-percepciót” illetve, s amely szerint „a Nyugat percepció készletében a Balkán a Nyugat *Másikja*, amely szembeállítható az autentikus nyugati értékek képviselőjével.” Ezen a ponton viszont az a kérdés merül fel, hogy nem ugyanazon európai mitológák különböző variációit ragozzuk-e. Hiszen a másik oldal, Közép-Kelet-Európa társadalmi – pro vagy kontra – szintén évszázadok óta a Nyugat-központú Európa-értelmezés mentén határozzák meg önnön identitásukat, s ennek kapcsán az a gyanú is felmerülhet, hogy „az »Európa utáni vágy« forrásvidékét voltaképpen a kontinens peremvidékein találhatjuk, amelynek lakói számára Európa a menedéket és az önnön történelmüktől való megszabadulás kereteit hivatott megjeleníteni”.

Végül pedig itt van a krízis Európájának egyik legsebezhetőbb pontja: a nemzetállamok Európája és a kisebbségiség konfliktusa. A kisebbségiség alighanem a hatványozott krízisben-állás közege, amennyiben örökli a nemzeti identitás önállításának szükségletét, de az önállítási hatalmi kereteitől való megfosztottságot is. Losonczi szerint ugyanis a kisebbségiség értelmezhetetlen a konkrét hatalmi viszonyok mérlegelése nélkül. Ennek a szempontnak az érvényesítésére viszont vajmi kevés esélyt adnak a politikaelméleteknek a modernitástól örökölt fogalmi keretei, lévén annak társadalomképe nagyjából a homogén nemzetállam társadalmával megegyező. Will Kymlicka és Christine Straehle megfogalmazásában: „az a feltevés, mely szerint a politikai normák érvényességi köre az egyetlen integrált társadalomként felfogott nemzetállamra szorítkozik, annyira átható, hogy sok teoretikus már nem tartotta érdemesnek ezt kimondani.”² A nemzetállam pedig szelektíven viszonyul a területén élő kultúrák iránt. Hiszen az állampolgárok nyilvános terekbe kényszerülnek, ahol felismerhető a nemzetállam kötődése egy meghatározó kulturális azonossághoz, s így a kisebbségek a legitimációkényszer többletével szembesülnek. Összegezve tehát az lesz a kérdés, hogyan hozható létre „azok politikai közössége, akik nem osztoznak ugyanazon kulturális jelentésekben”. A válaszadás lehetőségeinek körvonalazására részben a *Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezésének vázlatához* című fejezetben kerül sor.

2 Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikái áttekintése. *Kellék* 17 (2001), 28.

Losonczi a nemzeti kisebbségek „relacionális valóságát” a kisebbségi identitást meghatározó két, a nemzetállam elve mentén szerveződő politikai-kulturális alakzat, és pedig a „nemzetiesülő állam” és a „külsődleges anyanemzet” kereteiben, illetve kölcsönhatásában igyekszik vizsgálni, számot vetve egyúttal a kisebbséghez tartozó egyének konkrét lehetőségeivel is. Aki azonban ebben a fejezetben keresné Losonczi kisebbségiség-értelmezésének kulcsát, alighanem hiányérzettel marad. A kisebbségi „hatványozott krízis” gyökerének, az identitás kommunikálására irányuló szükséglet szükségszerű és egyben lehetetlen voltának megértésére tett kísérletet egy másik fejezetben találjuk, és pedig *A nyelv és kultúra összefüggései Lévinasnál: kisebbségi ellenvetések* címűben. Lévinas mint kiindulási pont azért bizonyul termékenynek Losonczi számára, mert filozófiájában az önmagunkhoz való visszatérés klasszikus európai motívuma helyett az a felfogás jelenik meg, hogy az alanyiség nem az azonoságra támaszkodva teremti meg önmagát, hanem a Másik felől. Mivel pedig Lévinas etikai filozófiájának kulcspontja „a Másik megszüntethetetlen idegensége”, eme idegenség tapasztalata válik a szabadság alapjává, az idegenség eltüntetésének tendenciája pedig az erőszak gyakorlatát feltételezi. Lévinas tehát rámutat arra, hogy minden abszolutizált kontextusfüggőség, kontextusra való maradéktalan ráutaltság erőszakot rejt magában. Ha tehát valakire *kizárólag* mint egy csoport tagjára tekintek, úgy megfosztom identitásának további számtalan rétegétől, leegyszerűsíttem, a magam képére és hasonlatosságára formálom, azaz erőszakot követek el vele szemben. Ez nyilván mind a többségi, mind a kisebbségi viszonyulásra igaz. Lévinas válaszai akkor bizonyulnak elégtelennek, ha figyelembe vesszük, hogy mindennek ellenére a Másik azonosága nem méríthető ki a kontextualizálás teljes hiányában – lévinasi terminológiával: a „formától eltávolodott arc” látványában, „az arc önjelentésű voltában” – sem. „Mert a 20. század erőszakhulláma, totalitáriánus programjai azt bizonyítják, hogy az az ember, aki a szimbolikus meztelenségben létezik, a leginkább kiszolgáltatott az önkénynek, az, aki tehetetlenségre van kárhóztatva az őt fenyegető hatalmakkal szemben.” A kisebbségi léthelyzet vonatkozásában tehát, összegez Losonczi, kiváltképpen elengedhetetlen a „látható forma”, a „kultúra”, „kontextus”, másfelől pedig a „láthatatlan arc” feszültségének figyelembevétel. A hovatartozáshoz kapcsolódó elkötelezettség, illetve közömbösség hiány értelmezése ily módon a közösségi identitás és a társadalmi igazságosság viszonyának átértelmezését követeli, vagyis a lévinasi „gyökértelenek közösségével” szemben „a meggyökerezettség másfajta értelmezését”.

Mindazok a konfliktusok tehát, amelyek Európát a krízis terepeként látatják, egyazon csomópontban találkoznak: az önazonosság értelmezésében, annak kommunikálásában és ezzel együtt a másság észlelésében. Mi vezet oda, hogy a kulturális identitás állításának egyedüli esélyeként a másság megszüntetése mutatkozik? Mi a közös továbbá az ezt sugalló mitopolitikai diskurzusokban? Nos, alighanem az a meggyőződés, hogy létezik nemzeti szubsztancia, amely az egy igazság (amely viszont a nemzet igazsága) letéteményese.

De van-e olyan identitás-értelmezés, amely lehetővé tehetné a szubsztanciális és így voltaképp kommunikálhatatlan azonosság délibábjának megkerülését, esélyt adva ezáltal a kultúrák közötti kommunikációnak? Az erre irányuló reflexióra elméleti síkon A „*vad tartomány*”, *avagy mit kezdjünk a kultúrák köziséggel?* című fejezetben kerül sor. Az identitás-kérdés bonyolultsága fényében egyáltalán nem meglepő, hogy a szerző a kulturális idegenség, még hozzá a *saját* kultúránkkal szemben is megnyilvánulni képes idegenség felől közelíti meg a problémát, s Aleš Debeljak nyomán a *kontextusidegenséget* nem a származás, hanem az adott közösség hagyományának értelmezése alapján határozza meg. Ekkor viszont a közösségtől való eltávolodás nem jelent föltétlenül „kizakadást”, hiszen adott esetben az idegennel való szembesülés lehet „saját közegünk” új, termékeny szemléletének záloga: „Az idegen révén »kinyílt szem« önmagát másképpen látja.” További, mondhatni, „provokatívabb” szempont az, hogy Losonczi szerint a más kultúrákkal szembeni idegenség igen gyakran *nem jelent elégséges magyarázatot* bizonyos konfliktusok kirobbanására: „szokványos tapasztalat, hogy a különbségek kiéleződésének forrása alkalomadtán nem a különbség-, hanem a hasonlóságészlelés. [...] *Vájon nem azt tanultuk-e meg mi is az ún. jugoszláv háborúban a kilencvenes években, hogy az egymáshoz »túltságosan is« hasonló csoportok közötti relációk erőszakgyakorlatokban nyilvánultak meg?*”

Minekutána pedig az azonosság és a különbözőség szűk keretein belül mozgó kulturális önértelmezések hiányosságai a huszadik században egyre inkább napvilágra kerülnek, nincs mit csodálkozni azon, hogy a kortárs gondolkodás fényében „az önmagával egybeeső saját szféra gondolata tarthatatlanná vált”. Ha viszont azonosságom „nem esik egybe önmagával”, azaz nem szubsztanciális, nem tudom pozitív jegyekkel maradéktalanul meghatározni, akkor a másik, az idegen értelmezésében sem hagyatkozhatom az ő „önmagával egybeeső”, egyszer s mindenkorra meghatározott azonosságára. Ha tehát kommunikációt akarunk megvalósítani a kettő között, úgy figyelembe kell vennünk, hogy a kommunikációban szereplő jelek eltérő értelmezésé-

nek alapja a felek másképpen artikulálódó tapasztalatvilága. Losonc ezéért a „közöttiséget”, a „közöttvilágot” olyan jelcsereként határozza meg, amelyben a jelek eltérő tapasztalatkereteken belül érvényesülnek, ugyanakkor „a saját és az idegen közti cserék megváltoztatják a saját tapasztalatot, s ez a saját mindig mozgásban lévő értelmezését előlegezi.”

A kultúrák közöttiség értelmezéséhez ezért Losonc olyan fogalmi keretet választ, amely leírhatóvá teszi a mind a saját, mind a másik kultúrában tetten érhető „érintheletlenséget”, elsajátíthatatlanságot. Ezt a fogalmi keretet Maurice Merleau-Ponty filozófiájában találja meg, közelebről pedig a „vad tartomány” fogalmában, amelyet úgy jellemez, mint „a domesztikálásnak ellenálló régiót”, amely „minden kultúra hasadásait, repedéseit tárja fel”. Ha pedig S. Brown „szelektív vakságról” beszélt a kultúrák közti találkozásokban, akkor „[...] mi arra célunk, hogy »valamilyen« *vakfolt*, szelektív vakság jellemzi az önmagunkhoz, pontosabban a saját kultúránkhöz való viszonyulást is. A saját kultúránkhöz való kötődésnek a vakfoltja ez, amelybe nem nyerhetünk betekintést, amely nem világlik meg számunkra. [...] Merleau-Ponty: »Amit nem lát, az az, ami előkészíti benne a többi dolog látását (ahogyan a retina vak azon a ponton, ahol a látást lehetővé tevő rostok találkoznak).« A kötődésünkre mindig ez a »vakfolt« a jellemző, amelyet nem lehetséges *uralmi pillantással* meghódítani. [...] az általunk uralhatatlannak minősített kulturális kötődésben jelen van valami, ami egyaránt *érintheletlen* önmagunk és mások számára.”

Mindezek alapján elmondható, hogy a kulturális identitás éppen akkor van válságban, akkor támad indíttatása arra, hogy megfossa magát az értelmezések sokaságának lehetőségétől, amikor *nem* számol e „vad tartománnyal”, illetve, Losonc megfogalmazásában, e minden kultúrában jelenlévő „konstitutív erejű lehetetlenséggel”. „A különféle fundamentalizmusok, etnonacionalizmusok akkor kelnek életre, ha figyelmen kívül marad ez az uralhatatlanság, mert értelmezési előjogokat élvező csoportok a kulturális kötődés *birtoklására* irányulnak.”

A „vad tartomány” tiszteletben tartása így a kisebbségi helyzet értelmezésében is termékenynek bizonyul. A „geopolitikai kötődés”, annak felvállalása, hogy „tartozunk” egy helynek, s hogy ez valamiféle adósság, addig marad hiteles, amíg megtartja ennek a tartozásnak a meghatározatlanságát. Amint ugyanis előírt tartalmakkal igyekszik megtölteni azt, azaz „ismerni véli a csoport *lényegiségét*, hiánytalan *szubsztanciáját*, az identitás *tartalmi telítettségét*” (mely szerint „létezik végérvényes válasz arra a kérdésre, hogy *mi* az igazi hit, faj, nemzet, *mi* az igazi kisebbségi stb.”), maga is erőszakot teremt. Az

azonosságok kommunikációjának közege így nem a pusztá önállítás, hanem a *fordítás* társadalmi-politikai gyakorlatában azonosítható.

A bevezetőben említettem, hogy Losonczi Alap vállalkozása lehetőség-feltételek végiggondolásaként értelmezhető. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ebben a kötetben egy olyan utat követhetünk végig, amely a filozófiai – közelebbről: fenomenológiai – megközelítés felől halad a politikai tapasztalat értelmezése felé. Nem tulajdonképpeni értelemben vett politikai filozófiáról van szó tehát, hanem egy olyan fogalmi keret megteremtéséről, amely „a megjelenés megragadásaként” értett fenomenológia művelésének eredményeit alkalmassá teszi arra, hogy termékenynek bizonyuljanak a közösségről való gondolkodás számára, s mint ilyen, élő fenomenológiai hagyományt folytat. A kötet ott végződik, ahol a voltaképpeni konkrét kérdések vizsgálatának kezdődnie kell (jóllehet, mint a fentiekből kiderült, tartalmaz ilyen elemzéseket is, de ezek túlmutatnak a kötet gerincét képező elméleti megfontolásokon). Ezzel együtt pedig – részben épp az identitás-kérdés sokrétű megragadása által – egyedülálló módon képes közvetíteni a közösségi kérdések egzisztenciális relevanciáját. Ennek kapcsán pedig – ha már a bevezetőben szóba került az Európé-mítosz és az „európai” alvilág –, hadd utaljunk itt ezúttal egy *konstruált* mítoszra, Platón és vele az európai történelem egyik legszebb alvilág-mítoszára, amely szerint azok a lelkek, akik életükben bűnt követtek el mások ellen, túlvilági büntetésük lejárta után gyakran olyan életformát választanak újjászületéskor, mint amelyet előző életükben megsértettek. Efféle tapasztalatgyűjtés lehetősége nélkül viszont marad számunkra a „műhelymunka, amely a tapasztalat forgácsain munkálkodik”.³

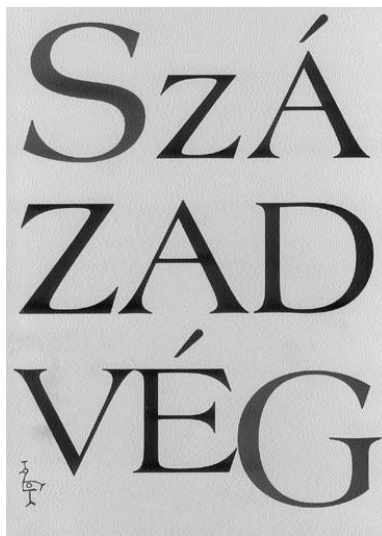
Balogh Brigitta

³ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Mester Bélának azért a segítségért, amit a kötet értelmezésében érvényesíthető szempontok számbavételében nyújtott.

SZÁMUNK SZERZŐI

- BAIESI, NADIA, LANDIS, Országos Történelmi Didaktikai Műhely,
Bologna
- BALOGH BRIGITTA, filozófus,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
- BOKOR ZSUZSA, néprajzkutató,
Kolozsvár
- BOROS FERENC, történész,
Szokolya
- FRIEDERY RÉKA, tudományos segédmunkatárs,
MTA Jogtudományi Intézet, Budapest
- HAYES, BERNADETTE C., szociológus,
Queen's University of Belfast, Belfast
- KOVÁCS MÓNIKA, pszichológus,
ELTE Pszichológia Intézet, Budapest
- MCALLISTER, IAN, politológus, Research School of Social Sciences,
Australian National University, Sydney
- NOVÁK CSABA ZOLTÁN, történész,
Bolyai Gimnázium, Marosvásárhely
- OLÁH SÁNDOR, antropológus,
Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, Csíkszereda
- O'LEARY, BRENDAN, politológus,
London School of Economics and Political Science, London
- PÁL MONIKA, doktorandusz,
BKE, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest
- PODOLSKY, ANATOLY, történész, a Holokauszt Történetét Tanulmányozó
Ukrán Központ igazgatója, Kijev
- SALNEROVA, EVA, politológus,
Pozsony
- SALNER, PETER, etnológus, Comenius Egyetem, Zsidó Tanulmányok
Intézete, Pozsony
- SOMSSICH RÉKA, jogász,
Igazságügyi Minisztérium, Budapest
- WALDMAN, Felicia, Bukaresti Egyetem, Héber Tanulmányok
„Goldstein Goren” Központja, Bukarest

SZÁZADVÉG
ÚJ FOLYAM 27. SZÁM

Átalakulás

Váluch Tibor: A történeti parasztság változásai az 1960-as években

Gondolkodók

Bauer Tamás Péter: Nyugati büntudat és a harmadik világbeli szegénység

Bauer Tamás Péter: Népeségrobbanás: mítosz és valóság

Szándék-ok

Letenyei László–Takács Károly: Önpusztító jóslat. Miért veszítheti el a közvélemény-kutatások szerint népszerűbb párt a demokratikus választásokat?

Lát-lelet

Tóth Olga: A családon belüli, partner elleni erőszak

Századvég-szövegelő

Kerekasztal-beszélgetés a megbocsátásról

(Balázs Zoltán, Czeglédi András, Losonczi Péter, Mezei Balázs, Trencsényi Balázs)

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat.
Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Kül-
kereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport.

ÁRA: 420 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1680 Ft
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 0865-557X

Megrendelem a

REGIO

– Kisebbség, Politika, Társadalom –
című negyedévenként megjelenő folyóirat
..... számait példányban

Előfizetési díj:

420 Ft/db vagy 1680 Ft/egy évre
postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a számokat hozzácsatolni.
Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzandó).

Név

Pontos cím

DátumAlírás

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5764, fax: 391-5759, e-mail: regio@tla.hu

REGIO

A review of studies on minorities, politics and society

Volume 14, 2003, No. 2

MONIKA PÁL	
E pluribus unum? – The 1998 Good Friday Agreement	3
BRENDAN O'LEARY	
The Nature of the British-Irish Agreement	25
BERNADETTE C. HAYES – IAN McALLISTER	
Sowing Dragon's Teeth: Public Support for Political Violence and Paramilitarism in Northern Ireland.	62
MÓNIKA KOVÁCS	
Holocaust Education in Hungary	88
PETER SALNER – EVA SALNEROVA	
The Jewish problem as a subject in the education in Slovakia	106
ANATOLY PODOLSKY	
Questions of Holocaust studies and teaching in present-day Ukraine	140
FELICIA WALDMAN	
Reflection of the “Jewish Problem” and the Holocaust in Romanian school textbooks (1998-2002)	150
NADIA BAIESI	
Death camps between memory and historic knowledge	166
SOMSSICH RÉKA	
The question of language in the practice of EU institutions	181
REVIEWS	237